

Women's Lived Experience of the Divorce Litigation Process in Tehran

Mahdieh Mohammadtaghizadeh 

(Corresponding Author)

Assistant Professor, Department of Women's Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran/ m.mtaghizade@atu.ac.ir

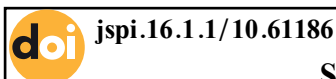
Ghazaleh Pourali 

Master's Degree in Women's Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
gh.pourali.edu@gmail.com

Abstract

The rising divorce rate in Iran, coupled with prolonged litigation processes and associated legal and social challenges, has positioned divorce as a prominent social issue. This qualitative study, employing narrative analysis, explores the lived experiences of Tehran women navigating the divorce litigation process. Data were collected through semi-structured interviews with 15 women, either divorced or in the process of divorce, who underwent litigation in Tehran between 1399 and 1402 (2020–2023). Purposive sampling continued until theoretical saturation was achieved. Narrative analysis categorized findings into four key positions: 1) the onset of family life, encompassing modes of acquaintance (traditional, romantic, or mediated); 2) precursors to separation, including spousal addiction, infidelity, and mental or sexual disorders; 3) the litigation process, shaped by protracted proceedings, patriarchal legal frameworks, and inappropriate judicial conduct; and 4) legal struggles for separation, involving mutual consent, forgoing dowry rights (mahr), and varied reflections on the process. The results highlight the significant influence of structural factors (e.g., gendered legal inequalities), cultural factors (e.g., social stigma), and individual factors (e.g., family support and legal representation) on women's experiences. These findings underscore the exhausting nature of divorce for women and emphasize the urgent need for legal reforms, enhanced social support, and the reduction of gender biases in the judicial system. This study contributes to a deeper understanding of gender inequalities within legal institutions and provides a foundation for policy recommendations to support divorced women.

Keywords: Divorce, Lived Experience, Women, Legal Proceedings, Tehran.



Social Problems of Iran

Journal, Vol. 16, No. 1, Spring 2025, 229–264

Received: 22/2/2025 Accepted: 3/5/2025

ISSN: 2476-6933

2476-695X© The Author(s). Published by Kharazmi University



Extended Abstract

1. Introduction

Divorce, as a multifaceted social phenomenon, transcends its legal definition to encompass profound emotional, cultural, and structural dimensions. Globally, it is shaped by bureaucratic processes, societal expectations, and power dynamics, with unique manifestations in specific socio-legal contexts. In Iran, rising divorce rates—evidenced by a national marriage-to-divorce ratio of approximately 3:1 in recent years—signal shifting family dynamics, particularly in urban centers like Tehran. This trend underscores the urgency of examining how individuals, especially women, navigate the divorce litigation process within Iran's Islamic legal framework, which historically privileges men's divorce rights. Women face distinct challenges due to complex legal requirements (e.g., proving hardship under Article 1130 of the Civil Code or invoking contractual conditions), prolonged court proceedings, and socio-cultural stigmas that exacerbate their vulnerability. This qualitative study explores the lived experiences of women in Tehran undergoing divorce litigation, focusing on their interactions with judicial systems, societal norms, and personal agency. Beyond formal legal procedures, divorce litigation is a journey entangled in bureaucratic inefficiencies, gender inequalities, and emotional burdens. The research aims to illuminate the subjective realities of women navigating this process, highlighting challenges such as legal vulnerability, emotional exhaustion, and social stigmatization. By employing narrative analysis, the study captures the sequential and contextual dimensions of women's experiences, from marital life to legal separation, offering insights into the interplay of individual, institutional, and cultural factors. These findings contribute to understanding gender dynamics in Iran's legal system.

2. Methodology

The study adopts a qualitative approach, utilizing narrative analysis to explore the lived experiences of women engaged in divorce litigation in Tehran between 2020 and 2023. Narrative analysis was selected for its ability to capture how individuals construct meaning through stories, organizing experiences with a beginning, middle, and end, as per Polkinghorne's framework. This method is well-suited to examining the temporal and contextual progression of women's journeys through marriage, separation decisions, and legal proceedings, providing rich, subjective accounts of their socio-legal navigation. Participants were 15 women, either divorced or in the process of divorce, selected via purposive sampling to ensure diverse narratives from varied age groups, educational backgrounds, and socio-economic statuses. Data were collected through semi-structured interviews, designed to allow participants to narrate their experiences freely while focusing on legal, emotional, and social aspects of litigation.

3. Findings

Narrative analysis revealed four key positions in women's divorce litigation experiences: 1) onset of family life, 2) precursors to separation, 3) litigation process, and 4) legal struggles for separation. These positions encapsulate the multifaceted burdens women face, shaped by structural, cultural, and individual factors.

Onset of Family Life: Women described diverse modes of acquaintance (traditional, romantic, mediated), which set initial expectations for marriage. Traditional arrangements often lacked sufficient pre-marital familiarity, while romantic or workplace-based relationships sometimes overlooked compatibility, influencing later marital discord.

Precursors to Separation: Triggers for divorce included spousal addiction, infidelity, and mental or sexual disorders. These issues eroded emotional bonds, leading to emotional divorce—a state of psychological disconnection despite legal marriage. Women's narratives highlighted the profound impact of these factors on their decision to seek separation, often after prolonged endurance.

Litigation Process: The legal phase was marked by significant challenges, including protracted proceedings, patriarchal legal frameworks, and inappropriate judicial conduct. Women reported delays due to high caseloads or deliberate attempts to encourage reconciliation, which, in cases of domestic violence, exacerbated risks. Perceptions of male-biased laws (e.g., Article 1133 granting men unilateral divorce rights) and dismissive or demeaning behavior from court personnel intensified feelings of legal vulnerability and emotional exhaustion.

Legal Struggles for Separation: Women employed strategies like mutual consent or forgoing dowry rights (*mahr*) to expedite divorce, often at significant personal cost. Reflections on the process varied, with some appreciating legal support (e.g., pro bono lawyers) and others decrying bureaucratic indifference. Family support and legal representation were critical in navigating these struggles, though systemic barriers persisted.

Across these positions, women narrated experiences of social stigmatization, particularly as divorcees, which compounded their legal and emotional burdens. The conflict between personal agency and patriarchal structures was a recurring theme, with women striving to assert autonomy within a system that often undermined their efforts. The detrimental impact on mental well-being, driven by prolonged litigation and societal judgment, underscored the high personal cost of divorce in Iran.

4. Conclusion

This study illuminates the complex interplay of legal, institutional, and socio-cultural factors shaping women's divorce litigation experiences in Tehran. The findings align with feminist theories, highlighting how patriarchal legal structures and gender ideologies reproduce inequalities within the judicial system. Legal vulnerability, exacerbated by complex procedures and perceived male bias, reflects

broader power dynamics that limit women's agency. Emotional exhaustion from protracted proceedings and bureaucratic inefficiencies points to systemic failures in providing timely and empathetic justice, particularly for women in crisis (e.g., facing violence).

Socio-cultural norms, including stigma against divorced women, intensify the challenges of litigation, positioning divorce as both a legal and social transgression. The paradox of seeking divorce as a resolution to marital suffering, only to encounter new obstacles within the legal system, underscores the need for structural reforms. Current legal avenues, such as proving hardship, are often inaccessible or overly burdensome, compelling women to make financial sacrifices (e.g., waiving mahr) to secure freedom. These findings echo Kardanavi and Ghavam (2021), who advocate reducing unnecessary legal interventions in family disputes to support equitable outcomes.

The study also reveals women's resilience, as they navigate systemic barriers through strategies like legal representation or family support. However, these efforts are constrained by institutional and cultural realities, highlighting the gap between legal reforms and their practical implementation. From a social conflict perspective, divorce litigation is a site of tension between women's agency and entrenched patriarchal norms, necessitating a reevaluation of judicial practices.

Policy Implications and Conclusion

The findings underscore the urgent need for reforms to create a more gender-sensitive and efficient divorce litigation process in Iran. Proposed measures include:

- **Legal Reforms:** Simplify procedures for women seeking divorce under hardship clauses and ensure equitable application of laws to reduce male bias.
- **Judicial Training:** Enhance training for court personnel to foster empathetic and professional conduct, and increase female judges in family courts to address gender disparities.
- **Support Systems:** Establish accessible legal aid and psychological counseling services to support women during litigation, particularly those facing financial or emotional strain.
- **Cultural Interventions:** Launch public campaigns to reduce stigma against divorced women, promoting social acceptance and gender equity.
- **Pre-Marital Counseling:** Institutionalize mandatory counseling to improve partner compatibility and reduce future marital discord.

In conclusion, this study reveals that women's experiences of divorce litigation in Tehran are shaped by a confluence of legal vulnerabilities, emotional burdens, and socio-cultural stigmas. By centering women's narratives, it highlights the need for a judicial system that is responsive to gender inequalities and supportive of women's agency. These insights contribute to sociological understandings of family dynamics in Iran and provide a foundation for policy interventions to foster a more just and equitable divorce process.

تجربه زیسته زنان از فرایند دادرسی طلاق در شهر تهران

مهديه محمدتقی زاده^۱ ID غزاله پورعلی^۲ ID

چکیده

افزایش نرخ طلاق در ایران همراه با طولانی شدن فرایند دادرسی و چالش های حقوقی و اجتماعی مرتبط، طلاق را به یک مسئله اجتماعی برجسته تبدیل کرده است. این پژوهش کیفی، با استفاده از روش تحلیل روایت، تجربه زیسته زنان تهرانی در فرایند دادرسی طلاق را بررسی کرده است. داده ها از طریق مصاحبه های نیمه ساختاریافته با ۱۵ زن مطلقه یا در شرف طلاق جمع آوری شد که بین سال های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۲ در تهران مراحل طلاق را طی کرده اند. نمونه گیری هدفمند تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. تحلیل روایت ها، یافته ها را در چهار موقعیت کلیدی دسته بندی کرد: (۱) شروع زندگی خانوادگی، شامل سبک های آشنایی (سنتی، دوستی، واسطه ای)؛ (۲) بسترسازهای جدایی، مانند اعتیاد، خیانت و اختلالات روانی یا جنسی همسر؛ (۳) فرایند دادرسی، متأثر از اطاله دادرسی، قوانین مردسالارانه و رفتارهای ناپسند قضایی؛ (۴) کشاکش حقوقی برای جدایی، شامل جدایی توافقی، بخشیدن مهریه و بازخوردهای متنوع از دادرسی. نتایج نشان داد که عوامل ساختاری (مانند اطاله دادرسی و نابرابری های جنسیتی در قوانین)، فرهنگی (مانند انگ های اجتماعی) و فردی (مانند حمایت خانوادگی، حضور وکیل و نحوه صحبت کردن و حضور زنان در جلسات دادگاه) در تجربه زنان از روند رسیدگی به پرونده های طلاق و دادرسی نقش دارند. این یافته ها، با تأکید بر فرسایندهای فرایند طلاق برای زنان، ضرورت اصلاحات حقوقی، تقویت حمایت های اجتماعی و کاهش تبعیض جنسیتی در نظام قضایی را برجسته می کنند. مطالعه حاضر به فهم عمیق تر نابرابری های جنسیتی در نهادهای حقوقی کمک کرده و زمینه ساز پیشنهادهایی برای سیاست گذاری در راستای حمایت از زنان مطلقه است.

کلیدواژگان: دادرسی طلاق، تجربه زیسته، زنان، فرایند رسیدگی، شهر تهران.

۱. استادیار مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / m.mtaghizade@atu.ac.ir
 ۲. کارشناس ارشد مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، ایران / gh.pourali.edu@gmail.com

doi jspi.16.1.1/10.61186

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۱۳

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال شانزدهم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۲۶۴ تا ۲۷۹



ISSN: 2476-6933

2476-695X © The Author(s). Published by Kharazmi University

۱. مقدمه و بیان مسئله

خانواده یکی از کهن‌ترین و بنیادی‌ترین نهادهای اجتماعی در طول تاریخ بشر است که همواره دستخوش تحولات گوناگونی بوده و این تحولات همچنان ادامه دارد. با وجود پایداری نسبی این نهاد، شکل و محتوای آن در گذر زمان تغییر یافته است، به گونه‌ای که امروزه از «خانواده» به عنوان الگویی فرایندی یاد می‌شود. در این میان، طلاق به عنوان یکی از پدیده‌های اجتماعی که در همه جوامع وجود دارد، آثار و پیامدهای متنوعی بر زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد. از جهت دیگر، در نظر گرفتن طلاق به مثابه یک فرایند تدریجی و نه تنها یک رویداد لحظه‌ای، امکان تحلیل ژرف‌تری از پیچیدگی‌ها و ابعاد گوناگون آن را فراهم می‌سازد. در هر مرحله از زندگی زناشویی، زوجین بر اساس ارزش‌ها، احساسات و ملاحظات عقلانی خود تصمیم به ادامه یا خاتمه رابطه می‌گیرند. از منظر برخی زوجین، طلاق راهکاری برای پایان دادن به روابط زناشویی ناسازگار و ناخوشایند تلقی می‌شود (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۹).

در سال‌های اخیر، افزایش چشمگیر آمار طلاق در ایران موجب نگرانی کارشناسان اجتماعی و مسئولان دولتی شده است، به ویژه که طلاق به عنوان شاخصی از ناپایداری هنجارها و ارزش‌های خانوادگی شناخته می‌شود. در سال ۱۳۹۵ به ازای هر ۲۰۴ ازدواج، یک طلاق ثبت شده است (محزون، ۱۳۹۵). همچنین، بر اساس آمار سازمان ثبت احوال کشور در سال ۱۳۹۹، از مجموع ۵۵۶,۷۳۱ ازدواج ثبت شده، تعداد ۱۸۳,۱۹۳ مورد طلاق نیز به ثبت رسیده است که رشدی ۳۰۶ درصدی نسبت به سال پیش از آن داشته است. به عبارت دیگر، نسبت ازدواج به طلاق در این سال تقریباً ۳ به ۱ بوده و عمده طلاق‌ها در میان زوجینی رخ داده که کمتر از پنج سال از زندگی مشترکشان گذشته بود. بررسی آمار طلاق در نیمه نخست سال ۱۴۰۱ نیز گویای ادامه‌دار بودن این روند است؛ در این بازه، ۲۲۵,۰۶۸ ازدواج و ۹۴,۲۲۸ طلاق ثبت شده و شهر تهران در هر دو زمینه، بالاترین رتبه را دارد.

یکی از روندهای معنادار در سال‌های اخیر، افزایش درخواست طلاق از سوی زنان است. برخلاف تصور عمومی که طلاق را کنشی مردمحورانه تلقی می‌کرد، امروزه آمارها نشان می‌دهند که در بیش از ۷۰ درصد موارد، زنان متقاضی طلاق هستند (محزون، ۱۳۹۵). این امر، خود نشانگر تغییر در نقش‌ها، آگاهی حقوقی زنان، افزایش سطح تحصیلات، استقلال مالی نسبی و کاهش تحمل نسبت به شرایط نامطلوب زناشویی است. با این حال، زنان در مسیر دستیابی به طلاق با موانع و چالش‌های ساختاری متعددی روبه‌رو هستند.

قانون مدنی ایران حق طلاق را به صورت مطلق در اختیار مرد قرار داده و زنان تنها در شرایط خاصی نظیر عسر و حرج، اعتیاد، محکومیت کیفری، ترک انفاق یا اثبات خیانت می‌توانند از دادگاه تقاضای طلاق کنند. با توجه به رشد فزاینده طلاق، به ویژه طلاق‌های به درخواست زنان، باید توجه داشت که آن‌ها با چالش‌های بیشتری برای طی فرایند حقوقی و قضایی مواجه‌اند. بر این اساس طلاق فرایندی چندمرحله‌ای است که ممکن است ماه‌ها یا حتی سال‌ها به طول انجامد و از لحظه شکل‌گیری اندیشه جدایی در ذهن یکی از زوجین آغاز می‌شود و تا صدور حکم نهایی دادگاه ادامه می‌یابد.

گرچه عوامل اقتصادی، فرهنگی و فردی در شکل‌گیری طلاق نقش مؤثری دارند، اما تفاوت‌های حقوقی میان زنان و مردان نیز در تشدید این روند و پیچیده‌تر شدن آن مؤثر است (اردلی و همکاران، ۱۴۰۰). یکی از دلایل مهم بحث طلاق، فشار روانی و عسر و حرج زنان است. زنان برای اثبات عسر و حرج، باید اسناد و مدارکی نظیر ترک انفاق، محکومیت کیفری شوهر، عدم پرداخت نفقه، اعتیاد یا ناباروری مرد را ارائه دهند که این موارد گاه بسیار دشوار، پیچیده، زمان‌بر و هزینه‌زا هستند؛ بنابراین، زمانی که زوجین به طلاق عاطفی روی می‌آورند، اثبات این مسائل می‌تواند بسیار پیچیده و دشوار باشد. در بسیاری موارد، زنان برای حفظ حداقلی از حقوق خود یا رهایی از وضعیت روانی آزاردهنده، ناگزیر به مصالحه یا چشم‌پوشی از حقوق قانونی خود می‌شوند (پورموسوی و همکاران، ۱۳۹۹).

بخش عمده‌ای از تجربه زنان در این فرایند، نه تنها در تعامل با همسر یا خانواده، بلکه در مواجهه با نظام قضایی، قوانین و ساختارهای نظام دادرسی دعاوی خانوادگی شکل می‌گیرد. فرایندهایی مانند تبدیل تعارضات و اختلافات به دعاوی و مطالبات مالی، پرداخت هزینه‌های معنوی و مادی، اطلاع دادرسی، ارجاع به داوری و مشاوره اجباری و کش‌دار شدن رسیدگی حقوقی، به ساختار نظام دادرسی خانواده مربوط می‌شود. همچنین مسائلی نظیر استفاده از فرزند به عنوان ابزار فشار، نگرانی از بدنامی اجتماعی و فشارهای خانوادگی، عدم آگاهی از حقوق قانونی، رفتار کارکنان دادگاه‌ها و مجریان نظام قضایی، چندمرحله‌ای بودن رسیدگی به پرونده‌ها و فرایندهای سه‌گانه بدوی، تجدیدنظر و فرجام‌خواهی، مزید بر دشواری این مسیر هستند که گاه موجب طولانی شدن رسیدگی تا سال‌ها می‌شوند. در چنین شرایطی، زنان گاه برخلاف میل باطنی، برای پایان دادن به تنش‌های مستمر، از حقوق شرعی و قانونی خود صرف‌نظر می‌کنند. شناخت خلأها و نقاط قوت امر حقوق در ارتباط با خانواده اهمیت دوچندانی دارد، زیرا حقوق ظرفیتی دارد که

می‌تواند در تحکیم خانواده و یا از سوی دیگر تسریع در فروپاشی یا انحلال آن نقش مهمی ایفا کند (هدایت‌نیا، ۱۳۸۹). بر همین اساس، فرایند دادرسی طلاق برای زنان نه فقط یک مسئله حقوقی، بلکه تجربه‌ای پیچیده، فرساینده و چندوجهی است که لایه‌هایی از هویت، قدرت، احساس، خشم، ترس و مقاومت را دربر می‌گیرد.

مواجهه زنان با سیستم قضایی، مشاوران، قضات، داوران و حتی وکلا، عرصه‌ای از تعاملات اجتماعی را رقم می‌زند که کمتر مورد توجه مطالعات رسمی قرار گرفته‌اند. از این منظر، لازم است طلاق نه صرفاً به مثابه یک رخداد حقوقی، بلکه به عنوان یک «تجربه زیسته» مطالعه شود؛ تجربه‌ای که در آن، روایت زنان از مواجهه با ساختارهای قضایی، خانوادگی و فرهنگی، گویای لایه‌های پنهان قدرت، نابرابری و مقاومت است.

با این وصف، پژوهش حاضر بر مطالعه تجربه زیسته زنانی متمرکز است که در دادگاه‌های شهر تهران اقدام به ثبت دادخواست طلاق کرده و از همسر خود جدا شده‌اند. این مطالعه می‌کوشد تا فراتر از آمارهای رسمی و داده‌های حقوقی، به درک عمیق‌تری از معنای طلاق، تجربه کنشگران و ساختارهای تأثیرگذار بر این فرایند برسد و با بهره‌گیری از رویکرد کیفی، به بازخوانی روایت زنان از فرایند دادرسی طلاق در شهر تهران بپردازد؛ به گونه‌ای که امکان فهم ساختارها، چالش‌ها و زمینه‌های حقوقی جدایی در بستر زندگی واقعی فراهم شود. بی‌تردید فهم روایت زنان از این تجربه می‌تواند چشم‌اندازهای جدیدی برای اصلاح سیاست‌های قضایی، حمایت‌های اجتماعی و توانمندسازی حقوقی زنان فراهم سازد.

۲. ملاحظات مفهومی

طلاق در لغت به معنی رهاشدن از عقد نکاح و فسخ کردن عقد نکاح و پدیده‌ای قراردادی است که به زن و مرد امکان می‌دهد تا تحت شرایطی پیوند زناشویی خود را گسیخته و از یکدیگر جدا شوند (نایی و نظریان، ۱۴۰۰). این پدیده نه تنها یک فرایند حقوقی، بلکه تجربه‌ای چندوجهی است که با لایه‌های عاطفی، اجتماعی و فرهنگی درهم‌تنیده است. برای زنان، طلاق به دلیل ساختارهای حقوقی و اجتماعی موجود در ایران، اغلب با چالش‌های مضاعفی همراه است که بررسی آن‌ها در فهم تجربه زیسته‌شان ضروری است. مراسم ازدواج در اسلام به گونه‌ای انجام می‌شود که زوجین با سلامت به عشق و ازدواج می‌پیوندند. در این مراسم، شرایطی از قبیل رضایت زوجین، توافق در خصوص مهریه، شرایط اجتماعی و اقتصادی و... مورد بررسی قرار می‌گیرند.

در زمانی که زن و مرد در لحظه ازدواج با این شرایط موافقت نمایند و در آینده در صورت به وجود آمدن مشکلات و ناتوانی در ادامه زندگی مشترک، می‌توانند به موضوع طلاق پرداخته و آن را بررسی نمایند. در عقاید اسلامی، شرایط خاصی برای قبول طلاق وجود دارد، اما اگر موانع دیگر مانند مشورت با متخصصین یا تلاش برای تصحیح رفتارهای ناپسند حاصل نشود، طلاق به‌عنوان آخرین انتخاب در زندگی زناشویی در نظر گرفته می‌شود. در این مفهوم، درحالی‌که در اسلام امکان طلاق وجود دارد، لازم است این اقدام با رعایت شرایط و با احترام به حقوق و منافع هر دو طرف صورت گیرد. همچنین، اگر زوجین دارای فرزند باشند، باید سعی نمایند تا مشارکت خود را در تربیت و مراقبت از فرزندان ادامه دهند.

درنهایت، در اعتقاد اسلامی، ازدواج به‌عنوان یک پیمان مقدس بین دو نفر آمده و طلاق نیز در شرایطی که سایر راه‌ها برای حل مشکلات زندگی مشترک بی‌نتیجه باشند، به‌عنوان گزینه آخر می‌تواند مورد قبول قرار گیرد. اگرچه در مواردی که لازم به جدایی یا طلاق است، اسلام شرایط خاصی را برای آن تعیین کرده است، مانند بررسی وضعیت زناشویی، تعهد هر دو طرف به پرداخت مهریه و تقسیم اموال. به این ترتیب، اسلام به حفظ خانواده‌ها و جلوگیری از تضعیف آن‌ها اهمیت بسزایی می‌دهد و راه‌های متعددی را برای پیشگیری از تضعیف خانواده‌ها و ایجاد زندگی مشترک مؤثر ترویج می‌کند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵). چنان‌که خداوند در قرآن مجید می‌فرماید: «با همسران خود خوش رفتاری کنید و اگر (در موردی) از آنان عمل ناپسندی مشاهده کردید (تحمل کنید زیرا) چه بسا چیزی را مکروه می‌دانید درحالی‌که خداوند در آن خیر کثیری قرار می‌دهد» (سوره نساء، آیه ۱۹).

در نظام حقوقی ایران، مطابق دستورات شریعت و ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی، طلاق به‌عنوان حق قانونی مرد تلقی می‌شود. در فرهنگ اسلامی، طلاق به‌عنوان یک راه حل نهایی در شرایطی که حل مسائل زندگی زوجی به نتیجه نرسد، قبول می‌شود. در حالتی که همسران تصمیم به جدایی دارند، فرایند طلاق به‌راحتی پیش می‌رود و مشکلی پیش نمی‌آید. اما وقتی همسران در توافق نیستند، طلاق باید به تطابق با ضوابط و اصول دینی و قوانین کشور انجام شود. در قانون جمهوری اسلامی ایران، حق طلاق به‌عنوان حقی قانونی مختص مردان است، با این حال زنان همچنان در شرایطی که همسر نتواند نفقه آنان را تأمین کند یا به‌طور غیرمنصفانه نیازمندی‌ها را نادیده بگیرد، مجاز به درخواست طلاق از دادگاه هستند. برای دریافت طلاق، باید به موارد خاصی اشاره شود، از جمله بررسی روابط زناشویی، تعهد به پرداخت مهریه و تفکیک اموال (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷).

اگر زن دلیل قانونی برای خواستن طلاق داشته باشد، درخواست او محدودیتی نخواهد داشت و حتی اگر شوهر اعتراض داشته باشد، حاکم (قاضی) می‌تواند با توجه به شرایط و شواهد موجود، به درخواست زن رأی دهد و حکم طلاق را صادر کند. قاضی در این فرایند باید به مصلحت طرفین و جامعه توجه کند و تصمیم قاطعی را اعلام کند. در مجموع، طبق نظام قوانین اسلامی و قانونی کشور، امکان خواستن طلاق تنها در شرایطی که دلایل قانونی و شرعی موجود باشد، ممکن است و در غیر این صورت، هیچ‌یک از افراد زناشویی حق تصمیم به طلاق را به‌تنهایی ندارند (روحانی و عابدی، ۱۳۹۹).

فرایند طلاق در ایران، به‌ویژه برای زنان، با موانع حقوقی و بوروکراتیک متعددی همراه است. از سویی انجام موارد ثبت طلاق و سایر موارد انحلال نکاح و همچنین اعلام بطلان نکاح یا طلاق در دفاتر رسمی ازدواج و طلاق، پس از دریافت گواهی عدم امکان سازش یا حکم مربوط از سوی دادگاه مجاز است. همچنین، ثبت طلاق و دیگر حالات انحلال نکاح و همچنین اعلام بطلان نکاح یا طلاق در دفاتر رسمی ازدواج و طلاق پس از دریافت گواهی عدم امکان سازش یا حکم مربوط از دادگاه قابل اجرا خواهد بود. همچنین، اگر زوجین متقاضی طلاق توافقی باشند، دادگاه باید موضوع را به مرکز مشاوره خانواده ارجاع دهد. در این صورت، طرفین می‌توانند از ابتدا در مراکز مشاوره موضوع طلاق توافقی را مطرح کنند. اگر متقاضی از طلاق توافقی انصراف ندهد، مرکز مشاوره خانواده با تعیین موارد توافق، نظر خود را به دادگاه منعکس می‌کند (عبداللهی و همکاران، ۱۳۹۹).

در فرایند دادرسی حقوقی کشور ما اصولاً زن (زوجه) حق طلاق نداشته و این حق در انحصار مرد است مگر این‌که زن به یکی از طرق زیر متوسل شده و این مراتب را اثبات نماید:

الف) مطابق ماده ۱۱۴۶ قانون مدنی زن می‌تواند با مراجعه به دادگاه و اثبات کراهت و تنفر خود از زوج (که البته کار مشکلی بوده و صرف بیان آن در دادگاه کافی نیست) در مقابل مالی که به زوج می‌بخشد طلاق بگیرد. در صورتی که دادگاه کراهت و تنفر شدید زوجه را تشخیص داده، هرچند زوج به مبلغ بخشیده شده راضی نباشد، دادگاه با قبول آن از طرف زوج حکم طلاق را صادر می‌نماید. این مال می‌تواند بخش یا تمام مهریه و سایر حقوق مالی زن باشد.

ب) مطابق ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی زوجه ادعای عسر و حرج داشته و این مراتب را اثبات نماید. عسر و حرج یعنی سختی و صعوبتی که به موجب آن زن خود را قادر به ادامه زندگی

مشترک نمی بیند، مثلاً این که مرد ویژگی های اخلاقی و ظاهری غیرقابل تحملی داشته باشد و یا دچار وضعیت مالی اسفناک گردد و ادامه زندگی با وی را برای زن با دشواری و مشقت همراه سازد. در این صورت هم دادگاه اول مرد را اجبار به طلاق می نماید و در صورت استنکاف وی به نیابت از ممتنع حکم طلاق صادر می نماید.

ج) مطابق ماده ۱۱۲۹ در صورتی که مرد نفقه زوجه را تأمین نکند یا از پرداخت نفقه عاجز باشد و به هیچ وجه نتوان وی را اجبار نمود که در این صورت هم مطابق بند قبل رفتار خواهد کرد.

د) در صورتی که یکی از شرایط مندرج از عقدنامه محقق شود (البته در صورتی که طرفین این شرایط را قبول و امضاء کرده باشند)، از جمله این شرایط می توان به اعتیاد زوج یا محکومیت به حبس ۵ سال یا بیش تر یا ندادن نفقه بیش از ۶ ماه اشاره نمود که در صورت وقوع هر یک از این شرایط، زن وکیل مرد می شود که با مراجعه به دادگاه خود را مطلقه نماید.

به طور کلی، طلاق یک فرایند قانونی است که دارای شرایطی است که در قانون مدنی تعریف شده اند و امروزه نیز اعتبار خود را حفظ می کند. این شرایط می توانند شامل موارد اساسی مرتبط با ماهیت و همچنین جزئیات صورت گرفتن و نحوه اعلام اراده برای طلاق باشند. اگر این شرایط و مقررات مربوط به طلاق در قانون رعایت نشود، طلاق به عنوان معتبر شناخته نخواهد شد و باطل خواهد شد. بنابراین باید توجه داشت که لایحه قانونی دادگاه مدنی خاص و همچنین اصلاحاتی که در مقررات مرتبط با طلاق اعمال شده اند، به دادگاه نقش مهمی در فرایند طلاق اختصاص داده اند. به عبارت دیگر، در برخی موارد قانون اخذ طلاق را به دادگاه واگذار کرده است و دادگاه بر اساس شرایط و شواهد مورد بررسی، اجازه طلاق را می دهد یا رد می کند. بنابراین، مراجعه به دادگاه و رعایت مراحل قانونی برای اخذ طلاق امری ضروری و حیاتی است. در این مسیر زنان برای درخواست جدایی زمانی بسیاری را در دادگاه های خانواده به سر می برند که در مواقعی همراه با چالش ها و مسائل مختلفی است.

زنان در فرایند طلاق و پس از آن، عمدتاً در ساحت های مختلف اجتماعی، اقتصادی، روان شناختی، ارتباطی و فرهنگی با مسائلی روبه رو هستند که تجربه وضعیت طلاق را برای آن ها در مقایسه با مردان متفاوت رقم می زند. فرهنگ جنسیتی، تمایزات حقوقی، تفاوت در عادت واره ها و نقش های جنسیتی و نیز چگونگی جامعه پذیری متمایز زنان و مردان به

تعاملات گوناگون و مواجهه متفاوت آن‌ها با طلاق منجر خواهد شد. برخی یافته‌ها حاکی است زنان در مقایسه با مردان پیامدهای متفاوتی را پس از طلاق تجربه می‌کنند و در زندگی خو در فرایند طلاق و پس‌از آن با چالش‌های مضاعفی روبه‌رو هستند (صادقی فسایی، ۱۳۹۱: ۵).

این تمایزات جنسیتی در زمینه‌های تصمیم به جدایی (عابدی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۷) و طرح‌واره‌های پیش‌بینی طلاق عاطفی (دهکردی و مهدی‌زاده، ۱۳۹۹) نیز ظهور و بروز دارد که ابعاد مختلفی از تأثیر جنسیت در تجربه فرایند طلاق را نشان می‌دهد (کاردوانی و قوام، ۱۴۰۰). این چالش‌ها، از جمله فشارهای اجتماعی، انگ‌های فرهنگی و موانع اقتصادی، در کنار پیچیدگی‌های حقوقی، تجربه طلاق را برای زنان به فرایندی فرساینده و چندلایه تبدیل می‌کنند که نیازمند بررسی دقیق‌تر در چهارچوب مطالعات کیفی است.

۳. پیشینه تجربی

پژوهش‌های متعددی کوشیده‌اند تا فرایند طلاق را صرف نظر از ابعاد حقوقی، به مثابه تجربه‌ای زیسته و پیچیده که ابعاد اجتماعی، فرهنگی، عاطفی و هویتی زندگی زنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، مطالعه کنند. در این میان، رویکردهای کیفی، به‌ویژه روایت‌پژوهی، ابزار مناسبی برای فهم عمیق‌تر تجربه‌های شخصی زنان از زیستن در بستر نهادهای حقوقی و اجتماعی فراهم کرده‌اند. در ایران، تمرکز اغلب پژوهش‌های طلاق، یا بر علل آن بوده یا پیامدهای اجتماعی‌اش و کمتر پژوهشی به فرایند دادرسی طلاق به‌عنوان صحنه‌ای اجتماعی با کارگرانی متکثر و بافتی پیچیده توجه کرده است. به‌ویژه، تجربه زیسته زنان از مواجهه با نهادهای قضایی و حقوقی، کمتر به‌صورت نظام‌مند و با روش‌های کیفی بررسی شده است. در ادامه، به برخی از پژوهش‌های مرتبط با ماهیت تحقیق اشاره می‌شود:

یافته‌های پژوهش «سازگاری با طلاق: تأملی بر تجربه زیسته زنان مطلقه از سازگاری با طلاق» توسط باستانی و همکاران (۱۴۰۲) به روش پدیدارشناسی و تکنیک تحلیل مضمون در بین زنان مطلقه شهر شیراز در سال ۹۹-۹۸ بیان‌گران است که سازگاری با طلاق در زنان بر اساس سه مضمون قابل‌تحلیل است: (۱) خانواده منبع مؤثر در رسیدن به سازگاری، (۲) رشد تاب‌آوری فردی و (۳) افزایش تاب‌آوری اجتماعی. بر اساس نتایج این پژوهش، حمایت عاطفی و پشتیبانی مادی خانواده از فرد مطلقه، مدیریت هیجانات، پذیرش طلاق، حرکت به سوی تعالی، پیوند با معنویت، کسب حمایت‌های اجتماعی، کسب درآمد و رسیدن

به استقلال مالی از مواردی هستند که می‌توانند فرد مطلقه را به زندگی عادی بازگردانند و تحمل‌پذیری فرد را بالا ببرند. پژوهش «تجربه زیسته زنان متقاضی طلاق از فرایندهای وقوع طلاق» توسط شهریاری و نواح در سال ۱۴۰۰ نشان داد که به طلاق انجامیدن رابطه ناگهانی نیست و تدقیق ساختار تجربه مشارکت‌کنندگان نشان‌دهنده نظام‌مند بودن ابعاد طلاق، چرخشی بودن بسترهای طلاق و شکل‌گیری فرایند ازدواج است.

نتایج پژوهش نیک‌بخت و همکاران در سال ۱۳۹۵ با عنوان «تصمیم‌گیری و تجربه زنان در مورد طلاق در شهر تهران: یک نظریه داستانی» در قالب هفت موقعیت حاکی است که ابتدا، در موقعیت بستر آشنایی زوجین، زنان مطلقه با همسران خود آشنایی نداشته‌اند و تصمیم به ازدواج به دلیل کمبود انگیزه‌ها و معیارها به صورت مطلوب اتفاق نیفتاده است. با جاری شدن صیغه عقد، نقطه آغاز اختلافات شروع می‌شود و با برگزاری عروسی و تشکیل زندگی، زوجین وارد مرحله زندگی پشت درهای بسته می‌شوند. این مراحل با وقوع خیانت همسر، اعتیاد همسر و خشونت خانگی به زمینه‌های اصلی برای جرقه‌های طلاق تبدیل می‌شوند. در انتها، ترومای دادگاه به عنوان یک فرایند رسمی و قانونی، به زوجین اجازه می‌دهد به شکل رسمی از زندگی خانوادگی خود جدا شوند.

مطالعه قاسمی و ساروخانی (۱۳۹۲) پیرامون عوامل مختلف و مؤثر بر طلاق در شهر کرمانشاه نشان داد که تقریباً ۳۳٪ از مردان و ۳۱٪ از زنان نمونه تجربه طلاق را داشته‌اند. بالاترین علت طلاق در مردان با حدود ۱۹٪ مصرف مواد مخدر بوده است. عوامل دیگری که بر طلاق تأثیر داشته‌اند شامل بودند از: احساس بی‌توجهی به یکدیگر (۷/۵٪)، اعتیاد (۶٪)، مداخله اطرافیان (۵/۱۲٪)، داشتن تنفر و عدم علاقه به یکدیگر (۵/۳٪)، خیانت (۵/۳٪)، انجام ضرب و شتم (۳/۱٪)، دروغ‌گویی درباره یکدیگر (۲/۹٪) و داشتن سوءظن و بدبینی نسبت به یکدیگر (۱/۸٪). همچنین، طبق نتایج این پژوهش، ۲/۹٪ از مردان و ۹/۷٪ از زنان به صورت اجباری با یکدیگر ازدواج کرده‌اند. در بین زوجین مورد مطالعه، ۸/۱٪ قبل از ازدواج با یکدیگر آشنا بوده و ۲/۱٪ زمانی را به عنوان نامزدی با یکدیگر سپری کرده‌اند.

زرگر و نشاط‌دوست (۱۳۸۶) در مطالعه خود عوامل مرتبط با ناسازگاری زناشویی و زمینه‌ساز طلاق در زوجین مراجعه‌کننده به یکی از مراکز کاهش طلاق وابسته به سازمان بهزیستی استان اصفهان (شهرستان فلاورجان) را بررسی کرده و دریافته‌اند که مهم‌ترین علل تقاضای طلاق به ترتیب شامل مشکلات ارتباطی، اعتیاد، دخالت خانواده‌ها و بیماری روانی یکی از زوجین است.

مقدس جعفری (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی تأثیر مقررات طلاق بر نرخ طلاق در جامعه ایران» اظهار نموده که آخرین تغییرات مقررات طلاق به‌مرورزمان، به ماده واحد اصلاح مقررات طلاق مصوب سال ۱۳۷۱ بازمی‌گردد. هدف اصلی این ماده، جلوگیری از افزایش نرخ طلاق و حمایت مالی از زنان بوده است. اما در عمل، سخت‌گیری‌های قانون‌گذار نتوانسته از افزایش نرخ طلاق جلوگیری کند و به‌عبارت‌دیگر، ایجاد شرایط دشوارتر برای طلاق، باعث افزایش درخواست‌های طلاق از سوی زن‌ها شده است. بنابراین، از جانب زنان مطلقه، با ارائه درخواست طلاق، حمایت مالی ارائه نخواهد شد.

جابری و همکاران^۱ (۲۰۲۲) در مطالعه‌ای با عنوان «سبک طلاق زنان ایرانی: یک مطالعه کیفی» به روش نظریه داده‌بنیاد بر روی ۳۴ نفر (۱۷ زوج) یک مدل پنج‌مرحله‌ای را شناسایی کردند که البته همه زوج‌ها به‌صورت خطی و در زمان یکسان آن را طی نمی‌کردند: مرحله اول، آغاز تفکر در مورد طلاق؛ مرحله دوم، تردید برای ماندن؛ مرحله سوم، تصمیم‌گیری دشوار؛ مرحله چهارم، جدایی؛ و مرحله پنجم، اقدام حقوقی. آماتو^۲ (۲۰۰۰) در بررسی به‌روزشده‌ای در خصوص پیامدهای طلاق بر کودکان و بزرگسالان به بازبینی نتایج تحقیقات پیشین پرداخته و بر مشکلات سلامت جسمی و ذهنی بزرگسالان و کودکان پس از طلاق تأکید دارد.

ماکنس^۳ (۲۰۰۳) در بررسی ریسک فاکتورهای طلاق از نگاه فرزندان طلاق معتقد است اگرچه اتفاق جدایی فرایندی استرس‌آور برای فرزندان است اما آنچه به‌زیستی آنان پس از طلاق را بهبود می‌بخشد حفظ ارتباط با اعضای خانواده سابق و داشتن یک خانواده است. مولینا^۴ (۲۰۰۰) پژوهشی با عنوان «تجربه طلاق در زنان آمریکایی-آفریقایی» انجام داد و دریافت که زنان مطلقه به دلیل حقوق پایین، عدم حمایت فرزندان و عدم نفقه (کمبود خرجی) دچار مشکلات مالی و احساسی می‌شوند و عوامل فرهنگی مانند باور به خدا، اصول اخلاقی کاری، روابط خانوادگی بسته و تلاش برای رسیدن به موفقیت دیدشان را نسبت به طلاق عوض می‌کند.

با وجود تلاش‌های انجام‌شده، ملاحظه می‌گردد هنوز خلأهای قابل توجهی در مطالعات کیفی حوزه طلاق، به‌ویژه در سطح تحلیل فرایند دادرسی به‌عنوان یک تجربه زیسته و

1. Jaberi et al.
2. Amato
3. Moxnes
4. Molina

چندلایه وجود دارد. برخی از تحقیقات پیرامون طلاق جنبه تبیینی داشته‌اند و عمدتاً به دنبال شناسایی زمینه‌ها و بسترهای مؤثر بر آن یا آثار و پیامدهای طلاق بوده‌اند و برخی بر پیامدهای طلاق یا بر وضعیت اجتماعی زنان پس از آن تمرکز کرده‌اند. در این میان کمتر پژوهشی با رویکرد روایت پژوهی، خود فرایند دادرسی طلاق و زیست تجربه شده زنان در بستر آن را در مرکز توجه قرار داده است. از این رو، مطالعه اکتشافی تجربه زیسته زنان از فرایند دادرسی طلاق در دادگاه‌های خانواده، چالش‌ها و موانع پیش روی آن‌ها جزو خلأهای پژوهشی حوزه خانواده و طلاق محسوب می‌شوند. پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر این خلأ، تجربه زیسته زنان از روند دادرسی طلاق را از رهگذر روایت‌های آنان مورد مطالعه قرار دهد. با تکیه بر رویکرد کیفی و روایت پژوهی، این تحقیق بر آن است که واقعیت بیرونی فرایند طلاق و تجربه‌های درونی و بازنمایی‌های ذهنی زنان از این فرایند را فهم پذیر سازد.

۴. روش‌شناسی

این مطالعه با هدف بررسی تجربه زیسته زنان در فرایند دادرسی طلاق در شهر تهران، از رویکرد کیفی و روش تحلیل روایت بهره برده است. یک روایت به معنای یک داستان است که از طریق هر فردی روایت می‌شود و شامل اجزای آغاز، میانه و پایان است (استربرگ، ۲۰۰۲: ۱۸۲، به نقل از محمدپور، ۸۱). پولکینگ هورن با توجه به ماهیت روایت در بافت و پیوستگی تاریخی آن بر اساس داستان به صورت آغاز، میانه و پایان می‌بیند (به نقل از کرسول، ۱۳۹۲).

از منظر روش تحلیل روایت، مردم داستان می‌گویند تا جهانی که در آن زندگی می‌کنند را بازنمایی کنند. بنابراین، متأثر از رویکرد «آغاز، میانه و پایان» روایت پژوهی پولکینگ هورن و با توجه به این که زنان برای جدایی باید فرایند حقوقی طلاق را به تدریج طی کنند، شنیدن تجربه‌ها، عواطف، احساس‌ها و ذهنیت‌های آن‌ها از شروع زندگی مشترک، شکل‌گیری زمینه‌های طلاق، جرقه‌های تصمیم به جدایی، درخواست طلاق در دادگاه، فرایند دادرسی و نهایتاً جدایی، اهمیت بسزایی دارد. این رویکرد نه تنها به شناخت عمیق‌تر مسائل زنان کمک می‌کند، بلکه برای آسیب‌شناسی قوانین و رویه‌های قضایی مرتبط با طلاق نیز مفید است.

مشارکت‌کنندگان این پژوهش شامل زنان مطلقه یا در شرف طلاق در شهر تهران بین سال‌های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۲ بودند. نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شد تا زنانی انتخاب

شوند که بتوانند روایت‌های غنی و مرتبط با اهداف پژوهش ارائه دهند. جمع‌آوری داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت، به این معنا که اطلاعات جدید و متفاوتی در مصاحبه‌های بعدی به دست نیامد. درنهایت، مصاحبه با ۱۵ زن به پایان رسید. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های روایی/روایتی نیمه‌ساختاریافته جمع‌آوری شدند که به مشارکت‌کنندگان اجازه می‌داد داستان‌های خود را آزادانه بیان کنند، درحالی‌که سؤالات هدایت‌شده، تمرکز را بر تجربه‌های حقوقی و عاطفی حفظ می‌کرد.

تحلیل داده‌ها در چند مرحله انجام شد. ابتدا، تجربه هر مشارکت‌کننده به صورت یادداشت‌های کلی خلاصه و تحلیل شد تا درک عمیق‌تری از روایت‌ها به دست آید. سپس، با مقایسه مکرر و دقیق مصاحبه‌ها، الگوها، مضامین مشترک و توالی تجربه‌های زنان از آغاز زندگی مشترک تا جدایی شناسایی شدند. در مرحله بعد، داده‌ها از طریق کاهش و ترکیب، به عناصر اصلی روایت تبدیل شدند تا فرایند طلاق به صورت جامع نمایان شود. این فرایند تفسیری، مبتنی بر تجربه‌های زیسته زنان، به استخراج مضامین کلیدی منجر شد که در بخش یافته‌ها ارائه شده‌اند.

برای اطمینان از کیفیت پژوهش، معیارهای اعتبار، انتقال‌پذیری و تأییدپذیری مورد توجه قرار گرفتند. قابلیت اعتبار یا باورپذیری به معنی میزان و درجه اعتماد به واقعی بودن یافته‌ها برای شرکت‌کنندگان در پژوهش است. در مصاحبه‌های انجام‌شده در این پژوهش، بنا بر صحت‌گفتار افراد شرکت‌کننده در مصاحبه گذاشته شده است و بر این مبنا ادامه مسیر طی شده است. قابلیت انتقال یا انتقال‌پذیری به معنی قابلیت تعمیم پژوهش به سایر حوزه‌ها و زمینه‌های مشابه است. در واقع می‌توان این‌طور نتیجه گرفت که این چند مصاحبه می‌تواند نمونه‌ای از روایت‌های افراد مختلف در جامعه باشد. قابلیت تأیید یا تأییدپذیری به معنی پرهیز از سوگیری است و بیان‌گر تلاش پژوهشگر در جهت تحلیل و نتیجه‌گیری بدون هرگونه غرض‌ورزی در جریان پژوهش است. در این پژوهش سعی شد تا جای ممکن از کنارهم گذاشتن مصاحبه‌ها، نتایج به دست آید و از پیش‌داوری در این زمینه خودداری شود. به عبارت دیگر، برای اطمینان از اعتبار پژوهش، یافته‌ها با برداشت‌های مشارکت‌کنندگان تطبیق داده شد.

مشخصات جمعیتی مشارکت‌کنندگان، از جمله سن، مدت ازدواج، علت طلاق، تعداد فرزندان، تحصیلات، مدت زمان دادرسی طلاق، نام مستعار مصاحبه‌شوندگان و سایر ویژگی‌ها، در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱: مشخصات جمعیتی مصاحبه‌شوندگان

نام	سن	سن ازدواج	سن طلاق	مدت ازدواج	مدت طلاق	علت طلاق	وضعیت اشتغال	تحصیلات	فرزند	سن همسر در ازدواج
مریم	۳۵	۳۱	۳۴	۳	۹ ماه	مشکلات زناشویی	معلم	کارشناسی ارشد	۱	۳۵
اکرم	۵۶	۱۸	۵۴	۳۶	۱٫۵ سال	خشونت خانگی	بیکار	سیکل	۲	۲۵
زهرا	۳۸	۳۴	۳۷	۳	۹ ماه	اعتیاد	منشی	کارشناسی	۱	۳۴
محبوبه	۲۸	۲۴	۲۷	۳	۹ ماه	خیانت	بیکار	کارشناسی ارشد	۰	۲۵
سعیده	۳۶	۳۳	۳۵	۲	۱ سال	عدم استقلال	کارمند	کارشناسی	۰	۳۵
حدیث	۳۹	۲۸	۳۸	۱۰	۱ سال	خیانت	کارمند	کارشناسی	۱	۳۰
سارا	۳۶	۳۴	۳۵	۱	۶ ماه	عدم استقلال	بیکار	دانشجو	۰	۳۵
نرگس	۳۵	۳۰	۳۴	۴	۹ ماه	اعتیاد	آرایشگر	کارشناسی	۱	۳۵
الهام	۳۵	۳۰	۳۳	۳	۱٫۵ سال	خیانت	کارمند	دانشجو	۱	۲۸
ریحانه	۳۶	۳۰	۳۴	۴	۱٫۵ سال	اختلال روانی	بیکار	کارشناسی	۰	۳۴
ساناز	۲۹	۲۴	۲۷	۳	۱٫۵ سال	بی‌مسئولیتی	کارمند	کارشناسی	۰	۲۶
مهناز	۴۱	۳۱	۳۹	۸	۲ سال	خیانت	بیکار	کارشناسی	۱	۳۵
نگین	۳۶	۲۸	۳۳	۵	۹ ماه	اعتیاد	کارمند	کارشناسی	۱	۳۰
سحر	۳۵	۳۰	۳۴	۴	۱٫۵ سال	خیانت	کارمند	کارشناسی ارشد	۰	۳۵
هدیه	۳۳	۲۹	۳۱	۲	۲ سال	خیانت	بیکار	دانشجو	۰	۳۶

۵. یافته‌ها

تحلیل کیفی روایت‌های زنان مطلقه یا در شرف طلاق در شهر تهران، تجربه‌های آن‌ها را در چهار موقعیت کلیدی دسته‌بندی و ارائه می‌کند. این موقعیت‌ها که از تحلیل روایت‌های مشارکت‌کنندگان استخراج شده‌اند، مراحل مختلف زندگی خانوادگی تا جدایی حقوقی را در برمی‌گیرند و چالش‌های عاطفی، اجتماعی و حقوقی زنان را در این فرایند روشن می‌سازند:

- **موقعیت شروع زندگی خانوادگی:** در این موقعیت، زنان نحوه آشنایی و سبک ازدواج خود را بیان نمودند. روایت‌ها نشان‌دهنده تنوع در روش‌های آشنایی، از جمله ازدواج سنتی، دوستی، تعامل در محیط کار یا تحصیل و معرفی توسط واسطه‌ها بود. این مرحله زمینه‌ساز درک چگونگی شکل‌گیری روابط و انتظارات اولیه زوجین است که بر تصمیمات بعدی برای جدایی تأثیر می‌گذارد.
- **بسترسازهای جدایی (شامل موقعیت طلاق عاطفی و موقعیت تصمیم به جدایی):** طلاق عاطفی یک مفهوم پیچیده است که به وضعیتی اشاره دارد که در آن زوجین، علی‌رغم این‌که هنوز به صورت قانونی با هم ازدواج کرده‌اند، از نظر عاطفی و روانی از یکدیگر جدا شده‌اند. این نوع طلاق به‌طور معمول به دلیل عدم ارتباط عاطفی، بی‌توجهی یا عدم رضایت در رابطه ایجاد می‌شود. روایت‌های زنان نشان داد که طلاق عاطفی اغلب پیش‌درآمد تصمیم به جدایی قانونی بود و به‌عنوان مرحله‌ای انتقالی، نقش مهمی در فرایند طلاق ایفا می‌کرد. در موقعیت تصمیم به جدایی، زنان عاملی که باعث جدایی آنان بود را توضیح دادند. دلایل مطرح‌شده شامل اعتیاد، خیانت، اختلالات روانی یا جنسی همسر و مشکلات زناشویی بود. این روایت‌ها نشان‌دهنده تنوع عوامل محرک جدایی و تأثیر عمیق آن‌ها بر تصمیم‌گیری زنان برای پایان دادن به زندگی مشترک است.
- **موقعیت فرایند دادرسی:** در این موقعیت، زنان قوانین، رفتارها و روند دادرسی توسط دادگاه و نیروهای قضایی را شرح داده بودند. روایت‌ها بر چالش‌هایی مانند اطلاع دادرسی، رفتارهای نامناسب کارکنان قضایی و تأثیر قوانین مردسالارانه بر تجربه زنان تأکید داشتند. این مرحله، به‌عنوان هسته اصلی تجربه حقوقی طلاق، بار روانی و اجتماعی قابل‌توجهی را بر زنان تحمیل می‌کرد.
- **موقعیت کشاکش حقوقی برای جدایی:** در این موقعیت، زنان در رابطه با عملی که

باعث تسریع روند طلاق انجام داده بودند، توضیحاتی دادند. اقداماتی مانند توافق بر جدایی، بخشیدن مهریه، یا استفاده از وکیل، از جمله استراتژی‌هایی بودند که زنان برای غلبه بر موانع حقوقی به کار بردند. این روایت‌ها نشان‌دهنده تلاش زنان برای بازیابی کنشگری در فرایندی است که اغلب آن‌ها را در موقعیت آسیب‌پذیر قرار می‌داد.

جدول شماره ۲: مقولات فرعی و اصلی استخراج‌شده

مقولات اصلی	مقولات فرعی
سبک‌های آشنایی و ازدواج	ازدواج به سبک سنتی ازدواج به سبک فضای مجازی آشنایی برای ازدواج به سبک دوستی ازدواج از طریق تعامل در محل کار یا تحصیل ازدواج با واسطه
بسترسازهای جدایی	درگیری همسر با اعتیاد تجربه تلخ خیانت همسر اختلالات روانی همسر اختلالات جنسی همسر
فرایند دادرسی جدایی	سایه قوانین مردسالارانه بر دادگاه رفتارهای ناپسند نیروهای قضایی توبیخ زنان - ارج نهادن مردان خشونت متقابل زوجین در راهروهای دادگاه سهل‌انگاری نسبت به وضعیت بحرانی ارباب‌رجوع
موقعیت کشاکش حقوقی برای جدایی	تن دادن به جدایی با توافق طرفین تن دادن به جدایی در ازای بخشیدن مهریه بازخورد کلی از فرایند دادرسی

۵-۱. موقعیت اول: سبک‌های آشنایی و ازدواج

زنان مشارکت‌کننده در این پژوهش، تجربه‌های متنوعی از نحوه آشنایی و ازدواج با همسران خود را روایت کردند. تحلیل روایت‌ها چهار مقوله اصلی را آشکار ساخت: «ازدواج به سبک سنتی»، «آشنایی برای ازدواج به سبک دوستی»، «ازدواج از طریق تعامل در محل کار یا تحصیل» و «ازدواج با واسطه». این مقوله‌ها نشان‌دهنده تنوع در روش‌های شکل‌گیری زندگی مشترک و تأثیر آن‌ها بر تجربه‌های بعدی زنان، از جمله تصمیم به طلاق، هستند. روایت‌های زنان بر اهمیت شناخت کافی، تصمیم‌گیری آگاهانه و تأثیر عوامل فرهنگی و خانوادگی در پایداری زندگی مشترک تأکید دارند.

ازدواج به سبک سنتی: وقتی نام ازدواج سنتی به میان می‌آید، جوانان امروزی که بیش‌تر وقت خود را در فضای مجازی می‌گذرانند و به دنبال روش‌های نوین هستند، تمایل چندانی نشان نمی‌دهند. اما داده‌ها نشان می‌دهند که ازدواج‌های سنتی، به‌ویژه آن‌هایی که با شناخت و معرفی دقیق والدین انجام می‌شوند، پایداری بیش‌تری نسبت به ازدواج‌های غیرسنتی دارند. در این نوع ازدواج، والدین نقش اصلی را ایفا می‌کنند و کم‌تر از فرزندان خود نظر می‌خواهند. در گذشته، گاهی دختر و پسر تا پیش از عقد یکدیگر را نمی‌دیدند که این موضوع امروز به‌عنوان خاطره‌ای تلخ یا حتی مضحک در جمع‌های خانوادگی روایت می‌شود. زنانی که ازدواج سنتی را عامل طلاق خود می‌دانستند، به مواردی مانند ازدواج بدون شناخت کافی، اجبار خانواده یا نام‌گذاری فرزندان در کودکی اشاره کردند. مریم، ۳۵ ساله، می‌گوید:

نحوه آشنایی ما به‌صورت کاملاً سنتی و از طریق یه معرف بود. متأسفانه من خانواده‌ای با تفکرات بسته داشتم و فرصت آشنایی به ما ندادند. ما سال ۹۵ با هم آشنا شدیم و روند آشنایی یا به‌اصطلاح خواستگاری ما زیاد طول نکشید، دی‌ماه آمدند خواستگاری و تیرماه عقد کردیم.

آشنایی برای ازدواج به سبک دوستی: در این مقوله، زنان روایت کردند که پیش از ازدواج، دوره‌ای از دوستی با همسر خود داشتند که اغلب با انتظارات عاشقانه همراه بود. اما پس از ازدواج، واقعیت‌های زندگی مشترک، مانند تفاوت در ارزش‌ها یا رفتارها، به تعارض منجر شد. مهناز، ۴۱ ساله، می‌گوید:

زمانی که من و شوهرم تصمیم به ازدواج گرفتیم، احساس می‌کردم که یک داستان عشق زیبا در حال شکل‌گیری است. قبل از ازدواج، با او دوستی طولانی‌ای داشتم و باور داشتم که

زندگی مشترک ما پُر از روزهای شاد و پایدار خواهد بود. اما هنگامی که وارد زندگی شدیم، واقعیت‌های جدیدی به من نمایان شد و متوجه شدم که شوهرم از لحاظ حسی و معنوی با انتظارات من هم خوانی ندارد. او تمایل به کار نداشت و انسان تنبلی بود. این امر باعث تعارض‌های زیادی در رابطه‌مان شد. من که همیشه به دنبال پیشرفت بودم، احساس می‌کردم که تصمیم اشتباهی گرفته‌ام.

ازدواج از طریق تعامل در محل کار یا تحصیل: ازدواج با شخصی که فر در محل کار یا تحصیل با آن تعامل دارد، می‌تواند با مزایا و چالش‌های خود همراه باشد. این نوع ازدواج‌ها، مانند ازدواج‌های دانشجویی، زمانی می‌توانند موفق باشند که زوجین شناخت کافی از یکدیگر به دست آورند. اما انتخاب‌های شتاب‌زده یا نادیده‌گرفتن مشورت دیگران گاهی به مشکلات منجر می‌شود. حدیث، ۳۹، ساله، می‌گوید:

من ۱۰ سال پیش شورای حل اختلاف کارمند بودم، لیسانس حقوق دارم، این آقا نگهبان آنجا بود. شاید براتون خنده‌دار باشه این سطح از تفاوت بین ما. البته ناگفته نماند این آقا خیلی خوشگل و قدبلند بود، در نگاه اول خیلی ظاهرشون در طرف مقابل تأثیر می‌گذاشت، خیلی زیاد. ما اول با هم دوست شدیم و چند ماه با هم دوست بودیم، خیلی ابراز علاقه می‌کرد، من هم ساده بودم و خُب سنی نداشتم؛ ۲۵-۲۶ سالم بود، با پدر و برادری که ذره‌ای محبت نمی‌کردند. سرتون رو درد نیارم، همه همکارام می‌گفتن این فرد به درد نمی‌خوره. حتی یک روز مدیرمون صدام کرد و باهام صحبت کرد. گفت شما تحصیل کرده‌ای، جوونی، خودت حقوق داری؛ اما این آقا نگهبان اینجاست، دیپلم هم نداره و از نظر سطح فرهنگی و خانوادگی و تحصیلی به هم نمی‌خورید. خیلی با هم صحبت کردیم، اما نمی‌تونستم عاقلانه فکر کنم، مجذوب ظاهرش و حرفاش شده بودم، خیلی زیبا حرف می‌زد.

ازدواج با واسطه: ازدواج از طریق معرفی اقوام یا دوستان، روشی رایج و قدیمی برای پیدا کردن شریک زندگی است که می‌تواند با اطلاعات بیشتر درباره طرف مقابل و حمایت اجتماعی همراه باشد. در این نوع از آشنایی افراد از آنجاکه توسط افرادی که به آن‌ها اعتماد دارند، معرفی می‌شوند، احتمالاً اطلاعات بیشتری درباره شخص موردنظر دارند. همچنین، این نوع ازدواج ممکن است با حمایت اجتماعی فزون‌تری همراه باشد. اقوام و دوستان ممکن است در مواقع دشوار به عنوان منابع حمایتی برای زندگی مشترک افراد عمل کنند و حتی در موقع اختلافات پشتیبان زندگی آنان باشند، اما این روش نیز همیشه موفقیت‌آمیز نیست و گاهی به تصمیم‌گیری‌های عجولانه منجر می‌شود. ریحانه، ۳۶، ساله، می‌گوید:

من چهار سال زندگی مشترک داشتم. فرایند طلاقم حدوداً یک سال و نیم طول کشید، اما هنوز پرونده مهریه‌ام بازه. نحوه آشنایی ما با معرف بود، یک نفر از همسایه‌های منزل مادری، این آقا رو معرفی کردند و ما قبول کردیم بیان منزل. حدوداً سه چهار بار خودشون اومدن. یه کم رفت‌وآمد و این‌ها داشتیم، بعد هم متأسفانه به پیشنهاد مادر این آقا صیغه محرمیت خوندم و رفتیم سراغ خرید جهیزیه و تهیه مسکن و شاید از خواستگاری تا ازدواج حدود ۱۱ ماه بیشتر طول نکشید.

۲-۵. موقعیت دوم: بسترسازهای جدایی

تصمیم به جدایی و طلاق، گامی پیچیده و پراحساس در زندگی زنان است که نیازمند توجه به احساسات، منطقی و مشورت با دیگران است. تحلیل روایت‌های زنان مشارکت‌کننده، چهار مقوله اصلی را به عنوان بسترسازهای جدایی آشکار کرد: «درگیری همسر با اعتیاد»، «تجربه تلخ خیانت همسر»، «اختلالات روانی همسر» و «اختلالات جنسی همسر». این روایت‌ها بر تأثیر عوامل عاطفی، روانی و اجتماعی در فروپاشی زندگی مشترک تأکید دارند و زمینه‌ساز درک بهتر تجربه‌های زنان در فرایند جدایی و پایان دادن به زندگی مشترک هستند.

درگیری همسر با اعتیاد: اعتیاد همسر چالشی عمیق است که زندگی زناشویی را از ابعاد عاطفی، مالی و روانی تحت تأثیر قرار می‌دهد. این موضوع نیاز به توجه ویژه زوجین و خانواده‌های آن‌ها دارد. زنان روایت کردند که اعتیاد، حتی اگر در ابتدا تفریحی به نظر می‌رسید، به تدریج به تخریب روابط و کاهش کیفیت زندگی منجر شد. نرگس، ۳۵ ساله، می‌گوید:

قبل ازدواج یه کم شیشه می‌کشید، ولی تفریحی بود. اصلاً مشخص نبود و بهش نمی‌اومد! به خدا آن قدر طبیعی بود که وقتی رفتیم زیر یک سقف، فکر می‌کردم خدایا فرشته از آسمون برام فرستاده. اوایل خیلی کم مواد می‌زد و تفریحی می‌کشید. می‌دونید که ترک شیشه خیلی سخته. قول داد دیگه سمتش نره، سرش رو به کارش گرم کرده بود. نمی‌گم همه چی عالی بود، اما خُب بهتر از قبل شده بود، من هم از بس دوستش داشتم، گفتم آگه بچه بیاریم، شاید کلاً بی خیال مواد بشه؛ اما اشتباه کردم! کاش هیچ وقت این فکر به ذهنم نمی‌رسید، بعد مدتی ورشکست شد، دوباره افتاد دنبال مواد. جوری مواد می‌زد که انگار ۲۰ سال معتاده!

تجربه تلخ خیانت همسر: خیانت همسر، با ایجاد بی‌اعتمادی و شک عمیق، یکی از دردناک‌ترین دلایل جدایی عنوان شد که با عواقب عاطفی و روانی بسیار مهمی همراه

است. در مواجهه با خیانت همسر، افراد ممکن است با چالش‌ها و تردیدهای زیادی مواجه شوند. خیانت می‌تواند منجر به اُفت اعتماد و ایجاد شک و تردید در رابطه شود که ممکن است برای ادامه زندگی مشترک دشوار باشد. زنان از احساس خشم، تحقیر و ناامیدی سخن گفتند که ادامه زندگی مشترک را غیرممکن کرد. محبوبه، ۲۸ ساله، می‌گوید:

همسرم خیلی چشم چرون و به قول معروف خانم باز بود! همه‌اش چراغ سبز نشون می‌داد. چند بار مچش رو گرفتم، پیامک‌های غیراخلاقی توی گوشی‌اش می‌دیدم. هر مهمونی می‌رفتم زیادى به خانم‌ها توجه می‌کرد، شوخی‌هایی می‌کرد که در شأن یک مرد متأهل نبود. ولی آخرین بار چیزی دیدم که خونم به جوش اومد و دیگه نتونستم تحمل کنم. آخرین باریه روز سرزده رفتم شرکتش. چند وقتی بود احساس می‌کردم با منشی‌اش روی هم ریخته، ولی دلم نمی‌خواست باور کنم. اون روز چیزهایی دیدم که اصلاً در تحملم نبود. دیگه هیچ وقت دلم نمی‌خواد بهش فکر کنم، الان هم چون شما اصرار کردید، حاضر به مرور خاطرات شدم.

اختلالات روانی همسر: اختلالات روانی مانند دوقطبی یا شیدایی، با ایجاد رفتارهای غیرقابل پیش‌بینی، زندگی مشترک را مختل می‌کند. زنان از ترس از آبرو و تلاش برای تحمل شرایط سخن گفتند، اما در نهایت جدایی را انتخاب کردند. ریحانه، ۳۶ ساله، می‌گوید:

ایشون اصلاً تعادل روانی نداشت، دچار شیدایی و دوقطبی بود، رفتارهای موازی داشت و یه وقتی خیلی عجیب می‌شد. اینارو پزشکی قانونی هم تأیید کرد، مدارکش هم هست. این آقا وقتی حالش خوب بود، واقعاً ماه بود، باورت نمی‌شد این همون آدمه که یه وقتی اون جور رفتار می‌کنه! من از آبروی خودم و بابام و خانواده‌ام می‌ترسیدم، می‌گفتم عیبی نداره، تحمل کن، درست می‌شه. ولی دیگه نشد.

اختلالات جنسی همسر: مشکلات جنسی درمان نشده، همراه با فقدان محبت، از عوامل اصلی جدایی در این مقوله بود. زنان از مقاومت همسرانشان در برابر درمان و تأثیر آن بر کیفیت روابط و زندگی مشترک گلایه کردند. مریم، ۳۵ ساله، می‌گوید:

حقیقتاً ما مشکلات زیادی داشتیم، اما مهم‌ترینش مشکل زناشویی بود که نیاز به درمان داشت و همسرم زیر بار نمی‌رفت. چندین بار با اشک و گریه و زاری راضی‌اش کردم دکتر برود، اما قبول نمی‌کرد. در نهایت تهدید کردم اگر دکتر نرود با خانواده‌هایمان صحبت می‌کنم در مورد این مشکل و ایشان از ترس آبروی خودش قبول کرد. تا حدوداً چند ماه قرص مصرف می‌کرد و من در همان مدت مصرف قرص باردار شدم و خدا پسر مرا به ما داد. اما مجدداً برگشت به حالت قبل و گفت که دیگر دارو نمی‌خورد. علاوه بر این، هیچ‌گونه محبتی هم نداشت.

۳-۵. موقعیت سوم: فرایند دادرسی جدایی

فرایند دادرسی طلاق در ایران، تحت تأثیر قوانین حقوقی و مدنی، مراحل پیچیده‌ای را شامل می‌شود که تجربه زنان را در این مسیر شکل می‌دهد. این فرایند معمولاً با ارائه دادخواست طلاق به دادگاه توسط یکی از طرفین یا هر دو آغاز می‌شود که می‌تواند دلایلی مانند خیانت، عدم توافق زناشویی و... را در برگیرد. در برخی موارد، دادگاه زوجین را به تأمل یا مشاوره تشویق می‌کند تا امکان صلح فراهم شود. هدف این مرحله، فراهم کردن فرصت برای حل و فصل مسائل بدون نیاز به دادگاه است. سپس، طرفین باید اسناد و شواهد مرتبط، از جمله مدارک مالی، توافق‌نامه‌ها، یا اطلاعات مربوط به فرزندان را به دادگاه ارائه دهند. تحلیل روایت‌های زنان مشارکت‌کننده، پنج مقوله کلیدی را در تجربه دادرسی طلاق آشکار کرد: «اطالۀ دادرسی و طولانی بودن فرایند دادرسی»، «سایۀ قوانین مردسالارانه بر دادگاه»، «رفتارهای ناپسند نیروهای قضایی»، «توبیخ زنان - ارج نهادن مردان» و «سهل‌انگاری نسبت به وضعیت بحرانی ارباب رجوع».

اطالۀ دادرسی و طولانی بودن فرایند دادرسی: اکثر زنان از طولانی شدن فرایند دادرسی و فرایند بررسی پرونده خود به عنوان یکی از چالش‌های اصلی گلایه کردند. برخی معتقد بودند که دادگاه عمداً رسیدگی را طولانی می‌کند تا در این زمان زوجین فرصت بازنگری داشته باشند و امیدی هرچند کوچک برای بازگشت به زندگی در آن‌ها ایجاد گردد؛ اما این تأخیر در مواردی به آسیب‌های جسمی یا روانی منجر شده است. اکرم، ۵۶ ساله، می‌گوید:

همه کارام رو پسر می‌کرد، من زیاد سر در نمی‌آوردم. فقط می‌دونم برام ثنا تشکیل داد و همراه پسرم رفتم دادگاه و درخواست طلاق دادم. بعدم پسرم برام وکیل گرفت و همه کاراش رو خودش کرد. البته من فقط رفتم وکالت دادم تا وکیل برام همه کارش رو انجام بده. پروسه طلاق خیلی طول کشید خیلی! تازه با این‌که وکیل ما زنده بود، اما چون همسرم راضی نبود خیلی اذیت شدم. آخرش پسرم و پسر بزرگم شهادت دادن که باباش منو کتک می‌زنه. چون شوهرم جانباز بود، دکتر گفت باید گواهی سلامت روان بگیره. انگار به جور موج انفجار تشخیص دادن. بالاخره با کلی دوندگی وکیل و پسر، بعد یه سال و نیم، شایدم دو سال، راحت شدم.

سایۀ قوانین مردسالارانه بر دادگاه: اصطلاح «مردسالارانه» به عنوان یک اصطلاح منفی به کار می‌رود و اشاره به نگرش‌ها یا رفتارهایی دارد که به نظر می‌رسد مرد نقش اصلی و کنترل‌گر در یک رابطه یا خانواده را به دست گرفته باشد. اصل این‌که مرد مسئولیت خانواده را بر عهده داشته باشد و این مسئولیت برای او تکالیفی هم به همراه داشته باشد مورد تأیید

اسلام نیز است و مشکل وقتی رُخ می دهد که مرد مسئولیت های خود را به درستی انجام نداده باشد و بخواهد تنها از حقوق خود استفاده کند. در قوانین کشور ما مواردی زیادی وجود دارد که نیاز به بررسی دقیق تر و اعمال نظر قاضی پرونده با توجه به شرایط پرونده دارد. این موارد درباره موضوع مهم طلاق هم مطرح است. در واقع نمی توان برای تمامی حالات یک حکم و یک نسخه تجویز کرد و هر پرونده با پرونده های دیگر متفاوت است. قوانین و رویه های قضایی اغلب به نفع مردان تفسیر می شوند که زنان را در موقعیت نابرابر قرار می دهد. این نگرش، ریشه در تفاسیر سنتی دارد که مسئولیت و حقوق بیش تری را به مردان واگذار می کند، بدون الزام به انجام تعهدات متقابل. الهام، ۳۵ ساله، می گوید:

همه چیز به نفع آقایونه! به خدا قسم قاضی می دونست ما دیگه همدیگه رو نمی خواهیم، ولی انگار نمی خواست راحتمون کنه؛ هی مشاوره، هی برو بیا، هی دو هفته بعد، یه ماه بعد! نهایتاً من داشتم از حربه مهریه به این آقا فشار می آوردم. با پیشنهاد این آقا مهریه مو بخشیدم و توافقی جدا شدیم.

رفتارهای ناپسند کارکنان دستگاه قضایی: رفتارهای غیرمحترمانه از جانب کارکنان دستگاه قضایی، از جمله پاسخ های سربالا یا برخورد های نامناسب، اعتماد زنان به نظام قضایی، رعایت حقوق افراد و عدالت در جامعه را تضعیف کرده است. زنان از احساس پوچی و نادیده گرفته شدن در این فرایند سخن گفتند. ریحانه، ۳۶ ساله، می گوید:

به نظرم اصلاً خوب نبود. باینکه همه مدارک علیه این آقا بود، باز هم حس پوچی داشتم. کلی دویدم، کلی جاها باهام بد برخورد شد، جواب سربالا دادند. ولی خدا کمک کرد، بالاخره از شر این آدم مریض خلاص شدم.

توبیخ زنان - ارج نهادن مردان: توبیخ یا ارج نهادن به یک جنس در فرایند دادرسی طلاق نه تنها نادرست است بلکه با اصول برابری جنسی و حقوق انسان در تضاد است. در فرایند قضایی، هر دو طرف باید برابر باشند و باید به آن ها فرصت داده شود تا حقوق و نظرات خود را بیان کنند بدون تبعیض جنسی. در فرایند طلاق، تصمیم گیری بر اساس اصول حقوقی، انصاف و توجه به نیازهای هر دو طرف باید انجام شود. تبعیض جنسیتی در دادگاه ها، مانند سرزنش زنان یا حمایت بیش تر از مردان، احساس ناامنی و بی اعتمادی را تشدید کرد. زنان معتقد بودند که قضاوت ها اغلب به نفع مردان است که با اصول برابری در تضاد است و باعث کاهش اعتماد به دستگاه قضایی می شود. محبوبه، ۲۸ ساله، می گوید:

هرچند که دلم نمی‌خواد به سختی‌های اون دوره فکر کنم، اما حُب نقد زیاد دارم. دلم می‌خواد همه دنیا بدونن که قوانین ما مردسالاره، تو دادگاه‌ها چرا نباید قاضی خانم داشته باشیم؟ چرا باید مردها بیان و نظر بدن؟ من حقوق نخونده‌ام، اما می‌دونم آگه یه زن بخواد از حق قانونی خودش توی این کشور استفاده کنه، شکست می‌خوره. ولی اگر مرد باشه پیروز می‌شه، دلم نمی‌خواد به سختی‌هایی که کشیدم به گریه‌هایی که در این مسیر داشتم فکر کنم.

سهل‌انگاری نسبت به وضعیت بحرانی ارباب‌رجوع: بی‌توجهی به شرایط بحرانی زنان در فرایند دادرسی طلاق، مانند خشونت خانگی یا آسیب‌های روانی، مسئله‌ای جدی است که فرایند دادرسی را به تجربه‌ای فرساینده تبدیل کرده و با اصول حقوق شهروندی افراد جامعه در تعارض قرار دارد. دادگاه‌ها و دستگاه قضائی باید به عنوان نهادهایی نظام‌مند و عادلانه عمل کنند و حقوق و امکانات برابر افراد در فرایند قضایی را بدون تبعیض جنسیتی محقق نمایند. در فرایند دادرسی طلاق، برخی مشکلات ممکن است گریبان‌گیر زنان شود. برخی زنان ممکن است با سهل‌انگاری یا نادیده‌گرفته‌شدن توسط دستگاه قضائی یا ارباب‌رجوع مواجه شوند که این موضوع می‌تواند به عدم دستیابی به حقوق معقول و انصاف در طلاق منجر شود. ریحانه ۳۶ ساله می‌گوید:

هیچی، بعد از اتفاقاتی که افتاد و خودکشی کرد، دیگه رفتم خونه بابام، رفتم پزشکی قانونی و طول درمان گرفتم و از اون به بعد هم دیگه افتادم دنبال کارای طلاق. در کل پروسه وقت تلف‌کنی بود، خیلی توان می‌خواد و کفش فولادی می‌خواد، با این‌که همه چیز علیه این آقا بود ولی بازم خیلی دوندگی داشت.

این مقوله‌ها نشان‌دهنده چالش‌های ساختاری و فرهنگی در فرایند دادرسی طلاق هستند که تجربه زنان را به فرایندی پرتنش و ناعادلانه تبدیل کرده‌اند. روایت‌ها بر نیاز به اصلاحات حقوقی و بهبود رفتارهای قضایی برای حمایت از زنان تأکید دارند.

۴-۵. موقعیت چهارم: کشاکش حقوقی برای جدایی

فرایند جدایی زوجین، با چالش‌های حقوقی و اجتماعی متعددی همراه است که شامل مسائل مالی، حضانت فرزندان و تقسیم دارایی‌ها می‌شود. تقسیم اموال مشترک، مانند خانه و خودرو و تعیین نفقه یا حقوق مالی، از جنبه‌های کلیدی این فرایند هستند. حضانت فرزندان نیز یکی از حساس‌ترین مسائل است که نیازمند توافق دقیق و توجه به نیازهای کودک است. تحلیل روایت‌های زنان مشارکت‌کننده، سه مقوله اصلی را در کشاکش حقوقی

برای جدایی آشکار کرد: «تن دادن به جدایی با توافق طرفین»، «تن دادن به جدایی در ازای بخشیدن مهریه» و «بازخورد کلی از فرایند دادرسی».

تن دادن به جدایی با توافق طرفین: جدایی توافقی زمانی رخ می دهد که زوجین، از طریق گفت و گو، به این نتیجه می رسند که ادامه زندگی مشترک ممکن نیست و تصمیم به جدایی می گیرند. این نوع جدایی معمولاً با مذاکره و احترام متقابل پیش می رود و می تواند فرایند دادرسی را ساده تر کند. سارا، ۳۶ ساله، می گوید:

قاضی پرونده ما خیلی انسان بود، خیلی مرد خوبی بود، خدا خیرش بده، چند جلسه ما رو مشاوره فرستاد جلسات رو به تعویق می انداخت. اما نهایتاً ما به صورت توافقی از هم جدا شدیم، قاضی هم دید واقعاً نه خانواده ها رضایت دارند و نه ما (یعنی زن و شوهر تمایل به ادامه روند درخواست به طلاق داریم و توافق کردیم) به خاطر همین رأی به طلاق داد.

تن دادن به جدایی در ازای بخشیدن مهریه: در برخی موارد، زنان برای تسریع فرایند طلاق یا کاهش تنش ها، از حق مهریه خود صرف نظر می کنند. این تصمیم اغلب به عنوان بخشی از توافق با همسر یا به دلیل فشارهای حقوقی اتخاذ می شود، اما می تواند به زیان مالی زنان منجر شود. مریم، ۳۵ ساله، می گوید:

ابتدا ثنا تشکیل دادم و بعد آن با مراجعه به دفتر پنجم مهریه و درخواست مهریه، دادخواست طلاق دادم به صورت عسر و حرج و سپس دلایل را بیان کردم. بیماری زناشویی ایشان کار را برایم راحت تر کرد، اما نهایتاً دیدم به خاطر مهریه آزار می بینم مهریه را بخشیدم حضانت پسر را گرفتم.

بازخورد کلی از فرایند دادرسی: رضایت از فرایند دادرسی طلاق به عوامل متعددی بستگی دارد، از جمله سرعت رسیدگی، هزینه ها، رفتار قضایی و پشتیبانی حقوقی. برخی از افراد ممکن است از فرایند دادرسی طلاق راضی باشند، در حالی که برخی دیگر احتمالاً تجربیات منفی داشته باشند. اگر طرفین بتوانند به توافقات مشترک دست یابند و با گفتگو و مذاکره مشکلات خود را حل نمایند، احتمالاً رضایت بیش تری از فرایند دادرسی خواهند داشت. از سوی دیگر برخی از افراد ممکن است از سرعت پیشرفت پرونده و حصول طلاق راضی باشند، در حالی که برخی دیگر ممکن است بخواهند که موضوعات بیش تری مورد بررسی قرار گیرد. وقتی موضوعات جدید مطرح می شود، طبیعتاً دادگاه وقت بیش تری را باید صرف بررسی ادعاهای مطرح شده می کند و این سرعت پیشرفت پرونده را کند می کند. هزینه های مرتبط با دادرسی طلاق هم نقش مهمی در رضایت طرفین ایفا دارد. هرچه هزینه ها کم تر و

پیش بینی شده تر باشند، احتمال رضایت بیش تری از فرایند دادرسی وجود دارد. همچنین داشتن پشتیبانی حقوقی مؤثر و کمک از سوی وکیل ممکن است به رضایت مندی بیش تری از فرایند دادرسی طلاق منجر شود. باید دقت گردد که احترام به حقوق و نیازهای هر دو طرف اهمیت دارد. اگر هر طرف احساس کند که به حقوقش احترام گذاشته شده و مورد توجه قرار گرفته است، رضایت بیش تری از فرایند دادرسی خواهد داشت. نکته دیگر این که اطمینان از توافقات و تدابیری که برای آینده پس از طلاق انجام شده است، نقش مهمی در رضایت طرفین ایفا می کند. این مهم است که طرفین با دقت و با مشورت حقوقی به فرایند دادرسی طلاق نگریسته و تصمیمات خود را با توافقات متقابل به دست آورند تا احتمال رضایت بیش تری از نتیجه دادرسی داشته باشند. در این زمینه حدیث ۳۹ ساله می گوید:

از اون جا که من خودم کارمند شورای حل اختلاف بودم و خودم سر از قانون درمی آوردم، رفتم سراغ وکیل معاضدتی، البته با هزار زحمت پارتی بازی و غیره. وکیل معاضدتی یعنی وکیلی که بدون حق الزحمه برای افراد کار انجام می ده. هر وکیلی در طول سال باید یک الی دو پرونده معاضدتی داشته باشه برای افرادی که واقعاً نیازمندند، البته تحقیق می کنند تا ببینن طرف واقعاً نیازمنده یا نه، بعد پرونده معاضدتی قبول می کنن.

این مقوله ها نشان دهنده تلاش زنان برای مدیریت چالش های حقوقی در فرایند طلاق هستند. روایت ها بر تأثیر توافقات، تصمیمات مالی و پشتیبانی حقوقی در شکل دهی تجربه دادرسی تأکید دارند و نیاز به تسهیل فرایندهای قضایی برای کاهش فشار بر زنان را برجسته می کنند.

۶. بحث و نتیجه گیری

در جامعه ایران، خانواده به عنوان یکی از بنیادی ترین نهادهای اجتماعی و ارزش های فرهنگی، جایگاه ویژه ای دارد. با این حال، آمارهای رسمی نشان دهنده روند صعودی طلاق در دهه های اخیر هستند که این پدیده را به عنوان یک مسئله اجتماعی و حقوقی برجسته ساخته است. تحلیل طلاق، نیازمند بررسی علل و عوامل آن و نیز فهم عمیق تر تحولات ارزشی، ساختاری و قانونی در جامعه است. این پژوهش کیفی، با بهره گیری از روش تحلیل روایت، تجربه زیسته ۱۵ زن تهرانی را بررسی نمود که بین سال های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۲ (۲۰۲۰-۲۰۲۳) مراحل دادرسی طلاق را طی کرده اند.

یافته‌ها که در چهار موقعیت کلیدی دسته‌بندی شدند (شروع زندگی خانوادگی، بسترسازهای جدایی، فرایند دادرسی و کشاکش حقوقی برای جدایی) ابعاد چندگانه چالش‌های زنان در این فرایند را روشن ساختند. این مطالعه نشان داد که تجربه طلاق برای زنان، تحت تأثیر نابرابری‌های جنسیتی، ساختارهای حقوقی مردسالارانه و فشارهای فرهنگی، به فرایندی فرساینده و پرتنش تبدیل شده است.

یافته‌های این پژوهش، تجربه زنان را در تقاطع عوامل ساختاری، فرهنگی و فردی قرار می‌دهند. در موقعیت شروع زندگی خانوادگی، سبک‌های آشنایی (سنتی، دوستی، واسطه‌ای) انتظارات اولیه زوجین را شکل دادند که اغلب با واقعیت‌های زندگی مشترک هم‌خوانی نداشتند. این عدم تطابق، زمینه‌ساز تعارضات بعدی شد. در بسترسازهای جدایی، عواملی مانند اعتیاد، خیانت و اختلالات روانی یا جنسی همسر، به عنوان محرک‌های اصلی جدایی شناسایی شدند که نشان‌دهنده تأثیر عمیق مشکلات عاطفی و روانی بر فروپاشی زندگی مشترک است. در فرایند دادرسی، اطاله دادرسی، رفتارهای ناپسند قضایی و قوانین مردسالارانه (مانند ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی که حق طلاق را عمدتاً به مردان اعطا می‌کند)، فشارهای روانی و اجتماعی قابل توجهی بر زنان وارد کردند. در نهایت، کشاکش حقوقی برای جدایی نشان داد که زنان، با وجود محدودیت‌ها، از استراتژی‌هایی مانند بخشیدن مهریه یا استفاده از وکیل برای تسریع جدایی بهره می‌برند، اما این اقدامات اغلب با هزینه‌های مالی و عاطفی سنگینی همراه است.

از منظر جامعه‌شناسی، این یافته‌ها با نظریه‌های فمینیستی هم‌سو هستند که بر بازتولید نابرابری‌های جنسیتی در نهادهای حقوقی و اجتماعی تأکید دارند. نظام حقوقی ایران، با الزام زنان به اثبات عسر و حرج یا شرایط خاص برای طلاق، آن‌ها را در موقعیت آسیب‌پذیر قرار می‌دهد. این نابرابری ساختاری، همراه با تفاسیر قضایی که اغلب به نفع مردان است، تجربه طلاق را برای زنان دشوارتر می‌سازد. مفهوم آگاهی حقوقی^۱ در اینجا کلیدی است: زنان نظام حقوقی را به عنوان سیستمی متمایل به مردان درک کرده و استراتژی‌های خود را (مانند توافق توافقی یا چشم‌پوشی از حقوق مالی) برای مدیریت این محدودیت‌ها تنظیم می‌کنند. این امر نشان‌دهنده نوعی کنشگری محدود است که در چهارچوب ساختارهای موجود عمل می‌کند.

1. legal consciousness

از سوی دیگر، جامعه‌شناسی عواطف به تحلیل فشارهای عاطفی ناشی از اطلاع دادرسی، رفتارهای ناپسند قضایی و انگ‌های اجتماعی کمک می‌کند. این عوامل، به فرسودگی عاطفی و روانی زنان منجر شده و تجربه طلاق را به یک بحران چندوجهی تبدیل کرده‌اند. همچنین، نظریه تضاد اجتماعی این تجربه را به‌عنوان تنشی بین زنان (به‌عنوان گروه تحت سلطه) و نهادهای قدرت (نظام قضایی) تفسیر می‌کند. زنان، با وجود تلاش برای بازپس‌گیری عاملیت خود، با موانع سیستمی مواجه‌اند که توانایی آن‌ها برای دستیابی به عدالت را محدود می‌سازد. این تنش‌ها، به‌ویژه در مواردی که زنان در معرض خشونت خانگی یا بحران‌های روانی هستند، پیامدهای جدی برای سلامت روان و جایگاه اجتماعی آن‌ها دارند.

از منظر فرهنگی، انگ‌های اجتماعی علیه زنان مطلقه، ریشه در هنجارهای جنسیتی سنتی دارد که زنان را به‌عنوان نگهبانان اصلی خانواده تعریف می‌کند. این انگ‌ها، همراه با فقدان حمایت اجتماعی کافی، زنان را در موقعیت انزوای اجتماعی قرار می‌دهند. با این حال، افزایش درخواست طلاق از سوی زنان که بیش از ۷۰ درصد موارد را شامل می‌شود (محزون، ۱۳۹۵)، نشانه‌ای از تغییرات ارزشی، افزایش آگاهی حقوقی و استقلال نسبی زنان در دهه‌های اخیر است. این تحولات، با تأثیر عواملی مانند تحصیلات بالاتر، دسترسی به فضای مجازی و جهانی‌سازی، نشان‌دهنده گذار به سمت فردگرایی و خودمختاری در میان زنان ایرانی است.

یافته‌های این پژوهش، کاستی‌های نظام‌های نظام حقوقی و قضایی ایران را در حمایت از زنان در فرایند دادرسی درخواست طلاق برجسته کردند. اطلاع دادرسی که اغلب به دلیل حجم بالای پرونده‌ها یا تلاش‌های قضایی برای صلح ایجاد می‌شود، در مواردی که زنان در معرض خطر هستند، نه تنها غیرسازنده، بلکه آسیب‌زا است. رفتارهای ناپسند کارکنان قضایی، از جمله پاسخ‌های سربالا یا برخورد‌های تبعیض‌آمیز، اعتماد زنان به نظام قضایی را تضعیف کرده و احساس بی‌عدالتی را تقویت می‌کند. این مسائل با پژوهش‌های کاردوانی و قوام (۱۴۰۰) هم‌خوانی دارد که بر ضرورت کاهش مداخلات حقوقی غیرضروری در روابط خانوادگی تأکید دارند. همچنین، همان‌طور که جعفری (۱۳۸۵) استدلال کرده، قوانین حمایتی در ایران، در مواردی که اخلاقیات اجتماعی به‌طور کامل نهادینه نشده‌اند، ممکن است به افزایش درخواست طلاق منجر شوند، به‌ویژه زمانی که زنان به ادامه زندگی با همسران ناسازگار ملزم می‌شوند.

برای کاهش فشارهای وارده بر زنان و ایجاد فرایندی عادلانه‌تر، این مطالعه پیشنهادها را سیاستی زیر را ارائه می‌دهد:

- اصلاحات حقوقی: بازنگری در قوانین مرتبط برای کاهش موانع حقوقی زنان در درخواست طلاق در شرایط عسر و حرج، از جمله کاهش پیچیدگی‌ها و ساده‌سازی فرایندهای قضایی و اثبات عسر و حرج و تقویت حقوق مالی زنان پس از طلاق.
- آموزش و نظارت قضایی: اجرای برنامه‌های آموزشی برای کارکنان قضایی به منظور بهبود رفتار حرفه‌ای و نظارت بر رفتارهای قضایی برای کاهش تبعیض جنسیتی و برخوردهای ناپسند.
- افزایش حضور قضات زن: گسترش حضور قضات زن در دادگاه‌های خانواده برای ایجاد محیطی همدلانه‌تر و کاهش ادراک تبعیض جنسیتی در فرایند دادرسی.
- حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی: ایجاد مراکز حمایتی و مشاوره حقوقی و روان‌شناختی برای زنان در فرایند طلاق و کاهش فشارهای عاطفی پس از طلاق.
- کاهش انگ‌های فرهنگی: طراحی برنامه‌های آموزشی و رسانه‌ای برای تغییر نگرش‌های منفی نسبت به زنان مطلقه و ترویج پذیرش اجتماعی آن‌ها به عنوان بخشی از تلاش برای برابری جنسیتی.
- تقویت مشاوره پیش از ازدواج: نهادینه‌سازی مشاوره‌های حرفه‌ای پیش از ازدواج برای افزایش شناخت زوجین و کاهش ازدواج‌های ناسازگار که می‌تواند به پیشگیری از طلاق کمک کند.

در جمع‌بندی نهایی، این پژوهش با تمرکز بر روایت‌های زنان تهرانی، نشان داد که تجربه طلاق در ایران، فراتر از یک فرایند حقوقی، یک سفر پیچیده و چندوجهی است که در آن نابرابری‌های جنسیتی، فشارهای فرهنگی و کاستی‌های قضایی به طور هم‌زمان عمل می‌کنند. زنان در این مسیر با موانع ساختاری مانند قوانین مردسالارانه و اطلاع دادرسی، چالش‌های فرهنگی مانند انگ اجتماعی و فشارهای عاطفی ناشی از تعاملات قضایی و خانوادگی مواجه‌اند. این تجربه، نه فقط یک چالش فردی، بلکه بازتاب‌دهنده شکاف‌های عمیق‌تر در نظام حقوقی و اجتماعی ایران است که زنان را در موقعیت نابرابر قرار می‌دهد. با این حال، روایت‌های زنان نشان‌دهنده مقاومت و کنشگری آن‌ها در برابر این محدودیت‌هاست. استراتژی‌هایی مانند بخشیدن مهریه، استفاده از وکیل معاضدتی، یا پیگیری توافق توافقی، بیانگر تلاش زنان برای بازپس‌گیری کنترل بر زندگی خود در سیستمی

است که اغلب آن‌ها را به حاشیه می‌رانند. این کنشگری، هرچند محدود، نشانه‌ای از تحولات اجتماعی گسترده‌تر در ایران است، جایی که زنان با افزایش آگاهی حقوقی و استقلال نسبی، نقش‌های سنتی جنسیتی را به چالش می‌کشند.

از منظر جامعه‌شناختی، این مطالعه به غنای جامعه‌شناسی جنسیت و خانواده در ایران کمک می‌کند، با تأکید بر اینکه طلاق یک پدیده اجتماعی است که در تقاطع ساختار، فرهنگ و عاملیت فردی شکل می‌گیرد. یافته‌ها نشان‌دهنده نیاز به رویکردی چندرشته‌ای برای فهم طلاق هستند که هم ابعاد حقوقی و قضایی و هم جنبه‌های عاطفی و اجتماعی آن را در نظر بگیرد. این پژوهش همچنین به عنوان یک دعوت به بازاندیشی در سیاست‌گذاری‌های قضایی و اجتماعی عمل می‌کند، با هدف ایجاد سیستمی که نه تنها عدالت را تضمین کند، بلکه به نیازهای عاطفی و اجتماعی زنان پاسخ دهد.

برای تحقیقات آینده، پیشنهاد می‌شود که مطالعات تطبیقی بین شهرهای مختلف ایران انجام شود تا تأثیر تفاوت‌های فرهنگی و اقتصادی بر تجربه طلاق بررسی گردد. همچنین، بررسی تجربه مردان در فرایند طلاق می‌تواند درک جامع‌تری از پویایی‌های جنسیتی در این پدیده ارائه دهد. مطالعه تأثیر طلاق بر فرزندان، به‌ویژه از منظر روان‌شناختی و اجتماعی، نیز می‌تواند ابعاد دیگری از این مسئله را روشن سازد. درنهایت، این پژوهش بر اهمیت صدای زنان در شکل‌دهی سیاست‌ها و اصلاحات تأکید دارد و امید است که با برجسته‌سازی روایت‌های آن‌ها، گامی به سوی عدالت جنسیتی و حمایت از زنان مطلقه در ایران برداشته شود.

منابع

- اردلی، نسرین، عطاری، یوسفعلی و جوادزاده شهبهانی، فاطمه (۱۴۰۰). مطالعه تجربه زیسته زوج‌های در معرض طلاق و طلاق‌گرفته شهر اهواز و تدوین بسته آموزشی پیشگیری از طلاق. فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۵(۳)، ۱۰۷-۱۴۰.
- احمدی، محمدعلی (۱۳۹۷). انواع طلاق و ویژگی‌های آن. پنجمین کنفرانس ملی حقوق و مطالعات قضایی، مقاله کنفرانس، قابل دسترس در: <https://civilica.com/doc/802274>
- باستانی، سهیلا، غلام‌زاده جفره، مریم و سودانی، منصور (۱۴۰۲). سازگاری با طلاق: تأملی بر تجربه زیسته زنان مطلقه از سازگاری با طلاق. فصلنامه زن و جامعه، ۱۴(۲)، ۱۴۱-۱۵۶.
- پورموسوی، مریم، دیباوجری، مریم و منادی، مرتضی (۱۳۹۹). تجربه زیسته انصراف از جدایی در بین زنان متقاضی طلاق. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۲۰(۷۶)، ۱۳۱-۱۶۵.
- روحانی، علی و عابدی دیزناب، محدثه (۱۳۹۹). دوآلیته تبعیض و امید نظریه‌ای زمینه‌ای از تراژکتوری

- شکل‌گیری تبعیض جنسیتی میان زنان طبقه متوسط شهر تبریز. فصلنامه زن در توسعه و سیاست، ۱۸ (۱)، ۷۹-۵۵.
- زرگر، فاطمه و نشاط‌دوست، حمیدرضا (۱۳۸۶) بررسی عوامل مؤثر در بروز طلاق در شهرستان فلاورجان، فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۳ (۳)، ۷۴۹-۷۳۷.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی اجتماعی. تهران: آوای نور.
- شهریاری، مرضیه و نواح، عبدالرضا (۱۴۰۰). تجربه زیسته زنان متقاضی طلاق از فرایندهای وقوع طلاق. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۵ (۱)، ۹۷-۱۲۰.
- شهرداد، فرشته (۱۳۹۹). بررسی فرایند دادرسی طلاق توافقی در بین زنان شهر تهران. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۷ (۲۶)، ۱۸۱-۲۱۶.
- صادقی‌فسایی، سهیلا و ایثاری، مریم (۱۳۹۱). تحلیل جنسیتی از زندگی پس از طلاق: مطالعه کیفی. فصلنامه زن در توسعه و سیاست، ۱۰ (۳)، ۵-۳۰.
- عبداللهی، اصغر، احدی، حسن، تاجری، بیوک و حاج‌علیزاده، کبری (۱۳۹۹). تجربه طلاق از منظر زوجین مطلقه در شهر تهران در پنج سال اول زندگی. مطالعات راهبردی زنان کتاب زنان سابق، ۲۳ (۸۹)، ۱۶۲-۱۴۴.
- قاسمی، علیرضا و ساروخانی، باقر (۱۳۹۲). عوامل مرتبط با طلاق در زوجین متقاضی طلاق توافقی (شهرستان کرمانشاه). مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۰ (۳۹)، ۶۹-۸۷.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۵). حقوق مدنی خانواده: نکاح و طلاق، روابط زن و شوهر. جلد اول، چاپ هفتم. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۵). پویای کیفی و طرح پژوهش (حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، مترجمان). تهران: صفار.
- کریمی، یوسف، الماسی، سکینه، محمدی، زرگار و فاضلی، حسن (۱۳۹۵). مطالعه بسترهای طلاق در افراد مطلقه: پژوهشی پدیدارشناسانه. فصلنامه مطالعات روان‌شناسی بالینی، ۷ (۲۵)، ۱۹۱-۲۱۱.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۸). جامعه‌شناسی آنتونی گیدنز (حسن چاوشیان، مترجم). تهران: نی.
- محزون، علی‌اکبر (۱۳۹۵). تولید آمارهای ثبتي جمعیتی و روند افزایشی کیفیت و پوشش ثبت وقایع حیاتی در سازمان ثبت‌احوال، مجموعه مقالات همایش دولت و ملت.
- مرادی، امیر و میرزائی، معصومه (۱۴۰۲). تجربه زیسته زوجین متقاضی طلاق (با تأکید بر سنخ‌شناسی معنای طلاق و نقش تحولات دوره زندگی در وقوع طلاق). فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۷۵ (۱۹)، ۴۱۵-۴۳۶.
- محمدپور، احمد (۱۳۸۲). روش تحقیق کیفی (ضدروش ۱). تهران: جامعه‌شناسان.
- مقدس‌جعفری، نسترن (۱۳۹۰). تحولات مقررات طلاق در ایران و تأثیر آن بر نرخ طلاق. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده آموزش‌های الکترونیکی، دانشگاه قم.
- نیک‌بخت نصرآبادی، علیرضا، پاشایی‌ثابت، فاطمه و بستامی، علیرضا (۱۳۹۵). تصمیم‌گیری و تجربه زنان در مورد طلاق در شهر تهران: یک نظریه داستانی. نشریه روان‌پرستاری، ۴ (۳)، ۶۶-۷۴.
- نایی، هوشنگ و نظریان، شیما (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی طلاق عاطفی. مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۸ (۱)، ۱۶۳-۱۸۱.
- هدایت‌نیا، فرج‌الله (۱۳۹۸). ظرفیت حقوق در تحکیم خانواده. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- Amato, Paul R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children, *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1269-1287.
- Greene, K., & Faulkner, S. L. (2005). Gender, belief in the sexual double standard, and sexual talk in heterosexual dating relationships. *Sex Roles*, 53(3), 239-251.
- Hand, M. M., Thomas, D., Buboltz, W. C., Deemer, E. D., & Buyanjargal, M. (2013). Facebook and romantic relationships: intimacy and couple satisfaction associated with online social network use. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 16(1), 8-13.
- Helle, H. J., & Eisenstadt, S. N. (Eds.). (1985). *Micro-sociological theory*. Sage. li, W., Garland, E. L. & Howard, M. O. (2014). Family factors in internet addiction among Chinese youth: a review of English-and Chinese-language studies. *Computers in Human Behavior*, 31, 393-411.
- Jaberi, S., Etemadi, O., Fatehizade, M., & Rabbani Khorasgani, A. (2022). Iranian women's divorce style: a qualitative study. *Family process*, 61(1), 436-450.
- Molina, O. (2000) "African American Women's Unique Divorce Experiences." *Journal of Divorce & Remarriage*, 32(3, 4): 93-99.
- Moxnes, Kari. (2003). Risk factor in divorce; Perception by the children, Sage publication, London. Thousand Oaks and New Delhi, 10(2), 131-146.
- Torres, C., Vallejo-huanga, D., & Ocana, X. R. (2021). Quantitative evaluation of family functions and changes in a postmodern context <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563213004>.
- Weinstein, D. (1983). The dialectic of life and thought: Georg Simmel's philosophy of history. *History of European Ideas*.

References in Persian

- Abdollahi, Asghar, Ahadi, Hassan, Tajeri, Biouk, & Hajalizadeh, Kobra (2020). The experience of divorce from the perspective of divorced couples in Tehran during the first five years of marriage. *Strategic Studies on Women (Formerly Women's Book)*, 23(89), 144-162.
- Ahmadi, Mohammadali (2018). Types of divorce and their characteristics. Fifth National Conference on Law and Judicial Studies, Conference paper, Available at: <https://civilica.com/doc/802274>.
- Ardali, Nasrin, Attari, Yousefali, & Javadzadeh-Shahshahani, Fatemeh (2021). A study of the lived experiences of couples at risk of divorce and divorced in Ahvaz city and the development of an educational package for divorce prevention. *Journal of Social Development*, 15(3), 107-140.
- Bastani, Soheila, Gholamzadeh-Jefreh, Maryam, & Soudani, Mansour (2023). Adjustment to divorce: Reflections on the lived experiences of divorced women regarding adjustment to divorce. *Journal of Woman and Society*, 14(2), 141-156.

- Creswell, John W. (2016). *Qualitative inquiry and research design* (Hassan Danaeifard & Hossein Kazemi, Trans.). Tehran: Saffar. (Original work published 2013)
- Ghasemi, Alireza, & Saroukhani, Bagher (2013). Factors associated with divorce among couples seeking mutual consent divorce (Kermanshah county). *Iranian Journal of Social Studies*, 10(39), 69–87.
- Giddens, Anthony (2019). *Sociology by Anthony Giddens* (Hassan Chavoshian, Trans.). Tehran: Ney. (Original work published 2017)
- Hedayatnia, Farajollah (2019). *The capacity of law in strengthening the family*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought.
- Karimi, Yousef, Almasi, Sakineh, Mohammadi, Rezgar, & Fazeli, Hassan. (2016). A study of the contexts of divorce among divorced individuals: A phenomenological study. *Journal of Clinical Psychology Studies*, 7(25), 191–211.
- Katoozian, Nasser (2006). *Family civil law: Marriage and divorce, spousal relations* (Vol. 1, 7th ed.). Tehran: Enteshar Joint Stock Company.
- Mahzoon, Aliakbar (2016). Production of registered demographic statistics and the increasing trend of quality and coverage of vital events registration in the National Organization for Civil Registration. *Proceedings of the Government and Nation Conference*.
- Mohammadpour, Ahmad (2003). *Qualitative research method (Anti-method 1)*. Tehran: Jameeshenasan.
- Moghadas-Jafari, Nastaran. (2011). *Transformations in divorce regulations in Iran and their impact on divorce rates* [Unpublished master's thesis]. Faculty of E-Learning, University of Qom.
- Moradi, Amir, & Mirzaei, Masoumeh (2023). The lived experiences of couples seeking divorce (with an emphasis on the typology of the meaning of divorce and the role of life course transitions in divorce occurrence). *Journal of Family Research*, 19(75), 415–436.
- Naybi, Hooshang, & Nazarian, Shima (2021). A sociological explanation of emotional divorce. *Sociological Studies*, 28(1), 163–181.
- Nikbakht Nasrabadi, Alireza, Pashaie-Sabet, Fatemeh, & Bastami, Alireza (2016). Decision-making and experiences of women regarding divorce in Tehran: A narrative theory. *Journal of Psychiatric Nursing*, 4(3), 66–74.
- Pourmousavi, Maryam, Diba Vajari, Maryam, & Monadi, Morteza (2020). The lived experience of withdrawing from separation among women seeking divorce. *Journal of Social Welfare*, 20(76), 131–165.
- Rouhani, Ali, & Abedi Diznab, Mohadeseh (2020). The duality of discrimination and hope: A grounded theory of the trajectory of gender discrimination formation among middle-class women in Tabriz city. *Journal of Woman in Development*

- and Politics, 18(1), 55–79.
- Sadeghi-Fasaei, Soheila, & Isari, Maryam (2012). Gendered analysis of life after divorce: A qualitative study. *Journal of Woman in Development and Politics*, 10(3), 5–30.
 - Shahrads, Fereshteh (2020). Examining the process of mutual consent divorce among women in Tehran city. *Social Work Research Journal*, 7(26), 181–216.
 - Shahriari, Marzieh, & Nava, Abdolreza (2021). The lived experiences of women seeking divorce regarding the processes of divorce occurrence. *Journal of Iranian Cultural Research*, 15(1), 97–120.
 - Sotoodeh, Hedayatollah (2020). *Social pathology*. Tehran: Avaye Noor.
 - Zargar, Fatemeh, & Neshat-Doost, Hamidreza (2007). Investigating the factors affecting the occurrence of divorce in Falavarjan county. *Journal of Family Research*, 3(3), 737–749.